

G. LAUGASTE

S

kbamw-
kirjanditeest

21502/111
G. LAUGASTE

EKSAMIKIRJANDITEST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1962

SAATEKS.

Käesolev brošüür on mõeldud esmajoones neile, kelle ees seisab ülesanne kirjutada eksamikirjand kas keskkooli lõpetamisel küpsustööna või kõrgemasse kooli astumisel. Kahe nimetatud katse asend meie noorte haridusteel on küll erinev: üks lõpetab eelmist, teine alustab uut etappi; aga kirjandile esitatud nõuded oluliselt ei erine. Seepärast räägitakse järgnevas eksamikirjanditest üldse, neid funktsiooni poolest lahutamata.

Iga eksaminand peab teadma, milleks ta kirjandit kirjutab, mis on eksamikirjandi ülesanne. Samuti peab ta teadma, milliseid eri külgi hindamisel võetakse arvesse, millised omadused määravad kirjandi väärtuse. Neile küsimustele püütaksegi siin anda vastust. Konkreetseid näited ja materjal ülevaateks on saadud sisseastumiskirjandite analüüsimisel, osalt ka keskkooli lõppklasside töödelt. Analüüsi peatähelepanu on suunatud kirjandite sõnastusele; sisu- ja kompositsiooninõudeid, mis suuresti sõltuvad iga konkreetse töö teemast ja laadist, saab üksnes kergelt riivata.

Lausestust ja sõnavara analüüsitakse peamiselt seniste kirjandite põhjal; seejuures püütakse osutada just neile keele- ja stiilivigadele, mis kõige sagedamini kahjustavad eksami tulemusi, aga iseloomustavad laiemagi üldsuse halba keelepruuki ja millest nii ajakirjanduses, raadios kui ka keelelistel nõupidamistel on aeg-ajalt juttu olnud. Individuaalset laadi eksimused, samuti ilmsed ortograafia- ja interpunktsioonivead jäävad vaatlusest välja.

„Eksamikirjanditest“ võiks abiks olla abiturientide kirjandi- ja kirjanõuete meeldetuletamisel, samuti ka sellele, kes kõrgemasse kooli astumise mõttega omal käel või ettevalmistuskursustel täiendab sõnaosavust ja kirjandite vormimise kunsti. Et alljärgnev analüüs tegeleb peamiselt stiili- ja keeleküsimustega, siis võib iga teinegi kirjahuvi-line leida siit mõne tulusa näpunäite.

EKSAMIKIRJANDIST ÜLDSE.

Lõpueksamite sarja tuleb abituriendil alustada kirjandiga emakeeles, mis peab mitmest küljest tõestama lõpetaja küpsust ja kõlblikkust iseseisvalt ellu astuda. Kõrgemate koolide sisseastumiskatsete hulgas seisab eksamikirjand samuti esikohal, sest et see võimaldab välja selgitada neid eeldusi, mida eksaminand tingimata vajab edaspidises õppetöös ja kõrgema haridusega spetsialistina mistahes töökohal. Eksamikomisjoni ees seisab küllalt keerukas ülesanne arvestada õigetes kaalusuhetes kõiki kirjandi omadusi, et tiheda konkursi tingimustes pinget saaks täpne ja edasi õppima pääseksid kõige tublimad.

Sagedasti on eksamikirjandis vastuolus kaks põhikomponenti: vorm ja sisu. Kui kirjavigu esineb rohkesti, ei pääse töö sisulised väärtused üldse kaasa rääkima: kirjandi hinde otsustab juba vigade arv. Et kirjaoskuse nõudest ei või midagi maha kaubelda, siis saab tihti sisuka, kuid vigase kirjandi kõrval parema hinde sisult kesine töö.

Otseste kirjavigade kõrval mõjustavad kirjandi kvaliteeti veel teisedki omadused, sisulised ja sõnastuslikud, varjatunud vead ning vääratused, mille suhtes eksaminand võib-olla ei osanud tähelepanelik olla. Seepärast on vajalik, et eksami eel igaüks teaks kirjandi põhinõudeid ja ühtlasi oskaks terase silmaga valvata oma väljendust ning keelepruuki, et juhuslikud komistused ei satuks määrama eksami tulemusi.

Püüamegi esmalt selgitada eksamikirjandi üldisi nõudeid, seejärel analüüsida kirjandite eri külgi, tutvustada seniste kogemuste alusel kõige sagedamaid puudusi, et uus vahetus võiks eelkäijate vigadest õppida ja oskaks samu karisid vältida.

Kõigepealt peab iga eksaminand olema selgusel, mil-

leks eksamikirjandit kirjutatakse ja mis selles hindamisel tuleb arvesse.

Kirjandist selgub kandidaadi oskus valitud teemat iseisvalt läbi mõelda ja anda sellele omapoolne tõlgitsus. Töös tuleb analüüsida mitmesuguseid probleeme kirjandusest või tegelikust elust, selgitada põhjusi, kõrvutada, võrrelda, näha sarnast ja erinevat, taanduvat ja arenevat, teha üldistusi ja põhjendada neid. Seega: kirjandist nähtub eksaminandi iseseisva mõtlemise oskus, tema maailmavaateline küpsus ja teadlikkus.

Kirjandi kirjutamisel on vaja teemas kätkev küsimuste kompleks lahata üksikprobleemideks, need korrastada ja järjestada. Teemasse kuuluvaid mõtteid ei saa ritta seada juhuslike assotsiatsioonide alusel, nagu meelde tuleb, vaid korrastatult; töö tuleb üles ehitada läbimõeldud plaani järgi. Oskus oma teadmisi ja mõtteid organiseerida kindla kompositsiooni ja sobiva liigendusega tervikuks on iga elementaarsegi teadusliku töö metoodiline alus ja vajalik eeldus ülikoolitööks.

Kirjand saab hea siis, kui on, millest kirjutada. Töö peab baseeruma küllaldastel konkreetsetel faktidel. Üheteistkümnne kooliaasta kestel salvestatakse mällu palju teadmisi ja tähelepanekuid õppetundidest, raamatutest ja elust, see kõik peab töö kirjutamisel olema käehaarde läheduses. Sisseastumiskirjand ei eelda mingit erilist asjatundmist valitud erialal, vaid abituriendi üldist teadmiste taset. Muidugi saab kirjandit kirjutada ka väga väheste teadmistega, aga konkreetsuse puudumisel tuleb see üldsõnaline, kobav ja sisutu. Oskus töösse tuua just seda, mis teemasse kuulub, lahutada olulist ebaolulisest, on eriti hinnatav, see räägib kriitilisusest ja teadmiste kindlusest. Kui eksaminand suudab kindlakäeliselt opereerida seniste teadmistega, võib temalt loota samasugust kriitilisust ja põhjalikkust ka üliõpilasena, samuti töös valitud erialal.

Meie ühiskonnas pole järske piire vaimse ja füüsilise töö vahel. Iga kutseala nõuab ka vaimset tööd, oma mõtete sõnastamise oskust kõnes ja kirjas. Tuleb esitada aruandeid, esineda ettekannetega, analüüsida kogemusi, refereerida kirjandust. Iga teaduskonna üliõpilasel tuleb õpingute kestel kirjutada oma erialal teadusliku sisuga töid: seminari- ja kursusetöid, võistlustöid, praktikumi-kirjeldusi, haiguslugusid, diplomitöid jm., rääkimata kir-

jutamise vajalikkusest edaspidises kutsetöös. Oskus rüütada oma mõtteid sobivasse keelelisse kesta käib paaris mõtteselguse ja loogilisusega. Selge mõte leiab enesele ka sobivaid keelelisi vahendeid, aga sisu ähmasust püütakse peita segase, ülikeeruka sõnastuse udukatte varju. Korrektne lause, väljenduse täpsus, ilmekus, ökonoomsus — need on ka hea kirjandi omadused ja iseloomustavad eksaminandi kirjaliku väljenduse oskust.

Et emakeel on rahvuskultuuri vorm ja vajalik suhtlemisvahend mistahes tegevuses, siis peab iga nõukogude töötaja, liiatigi kõrgema hariduse taotleja põhjalikult valitsema oma emakeelt, peab suutma korrektselt väljendada kõnes ja kirjas, ladusalt, vigadeta. Keele- ja kirjavead advokaadi dokumendil, arsti tõendil, arhitekti kavandis, rääkimata pedagoogi või žurnalisti kirjast, kõnelevad poolikust haridusest. Eksamikirjand annab seega tunnistust ka sellest, kuivõrd kindel on eksaminandi emakeele grammatika tundmine ja õigekiri.

Lõpuks on tähtis eksamitöö välinegi külg. Loetav ja esteetiline kiri on iga inimese hinnatav omadus; eksamikirjandi väline kujundus, selle korrektsus ja puhtus annavad tunnistust kirjutaja töökuultuurist.

Niisiis iseloomustab kirjand eksaminandi väga mitmest küljest, kõneleb tema arengutasemest, tema ideoloogilisest küpsusest, oskustest ja teadmistest, tema eeldustest iseseisvaks tööks. Seepärast arvestabki komisjon hindamisel kirjandi kõiki omadusi, mida võib lühidalt kokku võtta järgnevaks viieks komponendiks: 1) sisu, 2) kompositsioon, 3) stiil, 4) keel ja õigekiri, 5) välimus.

Kõik märgitud komponendid ei määra võrdselt eksamihinnet. Kui teemast mööda kirjutatud või ideoloogiliselt ja faktidelt vigane töö on vaieldamatult puudulik, siis mõjustab kirjandi väline külg hinnet ühe astme võrra.

Vaatleme ligemalt, mida töö kirjutamisel selle eri külgedest tuleb silmas pidada ja millistest vigadest hoiduda.

KIRJANDITE SISUST JA TEMAATIKAST.

Töö sisu arvestamisel seisab esikohal teemale vastavuse nõue. Tuleb teraselt jälgida teema sõnastust ja taotlusi, et mitte sattuda väärale tee. Teema on vahel

sõnastatud täpselt, asjalikult, näit. „Noorte ülesanded kommunismi ehitamisel“, vahel aga piltlikult, metafoorselt, nagu „Kõik teed on meie ees valla“. Igakord kirjandi pealkiri ei olegi teema, vaid võib haarata väga laia küsimuste valda, mille alalt autoril enesel tuleb täpsem teema piiritleda ja see sissejuhatuses teatavaks teha. Näiteks pealkiri „Mõtteid Tolstoid lugedes“ ei ole veel teema, selle põhjal võib leida rea teemasid, nagu „Vastuolud L. Tolstoi vaadetes ja loomingus“ või „Tegelaste süsteem L. Tolstoi teostes“ või „L. Tolstoi looming kui vene elu peegel“ või „Sõda L. Tolstoi kujutuses“. Teema võib olla ka moto iseloomuga, mis jätab autorile veelgi suurema vabaduse, ainult osutab mõttearenduse suunda. Pealkiri „Inimene — see kõlab uhkelt“ võib inspireerida teemat „Gorki humanismist“, aga ei eeldagi tingimata kirjanduslikku analüüsi, vaid inimese hindavat vaatlust mistahes küljest, nii et selle tulemusena võiks näidata väärtuslikku inimeses. Selle all võib rääkida inimesest looduse alistajana, inimesest võitlejana, ehitajana, loojana mistahes alal, või kõigest kokku, või ka lihtsa, väikese inimese suuruselt.

Kirjandis jääb tihti midagi vajalikku ütlemata, aga halvem on ülearune: see räägib ebakriitilisusest. See pärast on kasutu tuua kirjandisse teemaga lõdvalt seotud aineid, meelevaldseid kõrvalpeõikeid. Kirjandusteostest kõneldes hoidutagu ülearusest ümberjutustamisest, kuigi seda leidub kirjandusõpikuis. Kui ülesandeks on näiteks valgustada talupoegade ülestõusu põhjusi Vilde ajaloolistes romaanides, siis ei maksa asjata hakata iga teose sündmustikku jutustama, vaid võib julgesti eeldada, et komisjon teoseid tunneb, ja asuda antud ülesannet lahendama. On juhtunud sedagi, et kirjandil ei ole pealkirjaga midagi ühist. Töös teemal „Inimeses peab kõik olema ilus“ on maallitud arutleva analüüsi asemel värvikas looduspilt päikesetõusust, kastepiiskadest, õitest ja rohelsest, aga inimene ei astu üldse ette. Või kui kirjandi pealkirjaks on „J. Liivi isamaa-armastus tema luule valgusel“, siis ei ole õige jutustada pikalt Liivi elulugu, läbi sõeluda kogu tema luule temaatika, et nagu muuseas ainult nimetada luuletusi, milles räägitakse ka kodust ja isamaast. Kui teema nõuab Pävel Vlassovi ja Väljaotsa Jaani võrdlemist, siis tuleb kogu analüüs esitada kõrvu-

tavalt, esile tuua sarnast ja erinevat nende elutingimustes, iseloomus, tegevuses. Paljudes kirjandites aga jutustatakse esmalt ühe, siis teise teose sisu ja alles lõpul antakse paarirealine võrdlus, mis ei ole küllaldane isegi kokkuvõtteks ega kasva välja eelnenud tööst. Teema ignoreerimine — tahtlikult või taipamatusest — annulleerib kirjandi kõik voorused ja põhjustab puuduliku hinde.

Kirjandi sisust peab nähtuma autori ideoloogiline küpsus elunähtuste mõistmisel, tema veendumuste ja seisukohtade õigsus. Ei piisa mõnest stereotüüpselt fraasist kirjandi ilmestamiseks, „kapitalismi paljastamisest“ või „piitsutamisest“, „võitlemisest ühiskonna heaks“ vms.; käsitletav probleem peab olema algusest lõpuni õigesti läbi mõeldud ja läbi tuntud, ainult siis saab sellest kirjand. Selleks et käsitleda sotsiaalseid probleeme, peab kirjutaja tundma ühiskonna arenemise seadusi ja mõistma nende põhjal kõiki elunähtusi meil ja mujal maailmas. Ta peab mõistma, mis meie ühiskondlikus elus on ajutine ja taanduv, mis on uus, arenev ja väärtuslik.

Töö sisuline kaal sõltub veel käsitluse konkreetsusest ja tihedusest, haardeulatusest ja ammendavusest, esitatud mõtete uudsusest ja isikupärasusest. Oma väiteid tuleb tõestada konkreetsete näidetega elust ja kirjandusest. Kui tööd kirjutatakse teemal „Elus leidub alati kohta kangelastegudeks“, saab näiteid tuua töö- ja sõjakangelastest tänapäeval ja lähemas või kaugemas minevikus meilt ja mujalt, samuti lühidalt jutustada kirjanike poolt kujutatud kangelastest. Nii leidub iga ühiskondliku probleemi käsitlemisel kirjanduslikke näiteid võrdluseks ja kinnituseks, nii mineviku kui ka tänapäeva teostest. Aktuaalsete päevaprobleemidega tuleb pidevalt kursis olla ajakirjanduse ja raadio kaudu. See ei tähenda, nagu võiks ajalehe juhtkirja või olupilti kirjandiks ümber kirjutada. Paljud kirjanditeemad eeldavad mitmesuguseid teadmisi ka otsest keskkooli õppeainetes. Nii peab loodusteadusliku kallakuga töö jaoks küllaldaselt tundma keemiat, bioloogiat, füüsikat, geograafiat. Kirjanduslik kirjand saab mannetu, kui ei ole käepärast kirjandusteoreetilisi mõisteid ja termineid ega kirjandusajaloolisi fakte. Kirjandusteoseid sobib tsiteerida, kuid ainult siis, kui katkend on sõna-sõnalt meeles; vastasel korral piirdutagu episoodi vaba jutustamisega.

Teadagi vastutab autor iga esitatud fakti õigsuse eest.

Eksamikirjandiks on tavaliselt valida kolm teemat, millest üks esitab mõne üldist laadi ühiskondliku probleemi, kaks aga nõuavad kirjandusliku aine kasutamist. Kui üldteema on sõnastatud kirjandusliku tsitaadi või lentsõna kujul, lähtub vastavast teosest ka kirjandi idee või põhi-tees. Näiteks kirjandis teemal „Kõige eest, mis minus head, võlgnen tänu raamatule“ (M. Gorki) võetakse aluseks Gorki suhtumine heasse raamatusse. Aga töö põhi-osana esitab autor oma arvamuse raamatust. Nii nõuab iga üldteemaline kirjand autori iseseisvaid otsuseid ja hinnanguid käsitletavate nähtuste kohta.

Kindlasti on kasulik mõned ühiskondlikud probleemid iseseisvalt läbi mõelda, võimalikult ka kavastada — lisaks koolikirjanditele. Selleks tutvustavad järgnevad pealkirjad üldteemaliste eksamikirjandite laadi.

1. *Elus on alati kohta kangelastegudeks.*
2. *Inimeses peab kõik olema kaunis. (A. Tšehhov.)*
3. *Inimene — see kõlab uhkelt. (M. Gorki.)*
4. *Uus ja vana.*
5. *Meie õnn on meie eneste teha.*
6. *Millist kultuuripärandit me hindame?*
7. *Tunnen uhkust oma kodumaa üle.*
8. *Tänane päev on eilsest targem.*
9. *Mina ja minu aeg.*
10. *Üksik ja ühiskond.*
11. *Mind on kasvatanud hea raamat.*
12. *Mida õpime suurmeeste elulugudest?*
13. *Andekus ja töö.*
14. *Seitse aastak ja mina.*
15. *Mis on raske?*
16. *Uue põlvkonna ülesanded.*
17. *Keel ühiskondliku nähtusena.*
18. *Töö ootab tegijaid.*
19. *Meie kodumaa tulevik.*
20. *Tervete eluviiside tähtsus.*
21. *Milles avaldub kommunistlik töössesuhtumine?*
22. *Millest alata?*
23. *Õpetaja osa kommunismi ehitavas ühiskonnas.*
24. *Riikidevaheliste suhete alused tänapäeval.*
25. *Me päevad on pinevil tuhandest tärgavast mõttest.*
26. *Inimene ja loodus.*

27. Ainsaks õigeks teeks suure Lenini tõde on. (J. Smuul.)

28. *Kommunismiehitaja moraalne pale.*

Kirjanduslikest teemadest arvestab üks tavaliselt vene, teine eesti kirjandust. Seejuures eelistatakse sisseastumiskirjandina üldistava iseloomuga töid, mis eeldavad mitme kirjandusteose võrdlevat analüüsi ja iseseisvat sünteesi. Selleks peab autor käsitletavaid teoseid küllalt hästi tundma; kirjandusajaloo õpiku peatükkide refereerimisega on harva midagi peale hakata. Järgnevate näidete hulgast on soovitatav just üldistava iseloomuga teemasid läbi mõelda.

Vene kirjandusest:

1. *Lenin nõukogude kirjanike loomingus.*
2. *Mõisniku kujutamine vene klassikalises kirjanduses.*
3. *Inimese õnn Gorki teoste põhjal.*
4. *Gorki humanismi sügavusest.*
5. *Kommunistlikud noored (vene) nõukogude kirjanduses.*
6. *Nõukogude kirjanikud ja Suur Isamaasõda.*
7. *Pavel Kortšagin ja Oleg Koševoi.*
8. *Pavel Kortšagin ja Pavel Vlassov.*
9. *V. Majakovski poeedist ja luulest.*
10. *Kangelased ja kangelaslikkus M. Gorki loomingus.*
11. *Sõja kujutamine L. Tolstoi loomingus.*

Eesti kirjandusest:

1. *Töötava talupoja elu eesti kriitilise realismi kujutuses.*
2. *Tüüpilisemaid külakurnajaid eesti kirjanduses.*
3. *Pastor ja kirik eesti kriitilise realismi teostes.*
4. *Linnakodanluse kriitika kriitilise realismi teostes.*
5. *Feodaalsete ekspluateerimissuhete kujutamine E. Vilde teostes.*
6. *Noorte ja vanade vastuolu Tammsaare loomingus.*
7. *Tõe ja õiguse probleem Tammsaare teostes.*
8. *Töötav naine Tammsaare teostes.*
9. *Töölisklassi võitlus kapitalismi vastu eesti kirjanduse kujutuses.*
10. *Linnakodanluse kriitika Tammsaare loomingus.*

Tuleb ette teemasid ka kirjandusest üldse või võrdlevalt mõne probleemi või karakteri vaatlust eesti ja vene kirjanduse põhjal. Näiteid:

1. Kas nõukogude kirjandus saab olla apoliitiline?
2. Kirjandus, ideed ja tegelik elu.
3. Pavel Vlassov ja Väljaotsa Jaan.
4. Tiina ja Kateriina.
5. Inimesed vutlaris.
6. Pljuškin ja Mogri Märt.

KOMPOSITSIOONIST.

Hea kompositsiooni mõistesse kuulub kõigepealt ter-
viklikkuse nõue. Käsitlus olgu kindlalt eesmärgistatud
ja sihiteadlikult lõpule viidud. Töö algusest peale peab
lugeja märkama seda punast joont, kirjandi telge, mis
ühendab kõik üksikosad ühtseks orgaaniliseks tervikuks.
Arutlev töö algab normaalselt sissejuhatuses ja lõpeb
kokkuvõttega.

Sissejuhatus peab selgitama, kuidas on käsitatud
teemat ja millise eesmärgi seab autor oma tööle. Muidugi
võib seda kõike sõnastada väga napilt, nagu vihjamisi,
muuseas. Siin piiritletakse üldjoontes aineala ja valgus-
tatakse neid tegureid, mis aitavad järgnevat käsitlust või
kõnealuseid teoseid mõista. Ärgu paisutatagu sissejuha-
tust tarbetult kirjaniku eluloo jutustamisega! Sellest
valitagu ainult väljavõtteid, kui vaja. Näiteks Vilde teose
„Külmale maale“ analüüsimisel on peatähtsus tema esi-
mesel välismaareisil, autori järgnevad eluperioodid ei
huvita, aga „Pisuhänna“ ja „Jutustuste“ puhul on pea-
tähtsus just pagulasaastatel.

Kokkuvõttes koorub välja töö põhituum, esita-
takse tulemused — mitte registreerides, vaid üldistavalt,
uue aspekti lisamisega. Siin sobib hea mõõdutundega
tõmmata paralleele mineviku ja tänapäeva elunähtuste
vahel — mitte vägivaldselt ja lihtsustades, vaid läbimõel-
dult, põhjendustega, veenvalt. Muidugi on töö põhiosade
suhtes teemast ja isiku soovist olenevalt palju varieeri-
misvõimalusi, aga peasi, et kirjand läbimõeldult algab ja
seatud eesmärgile välja jõuab, et igal osal on oma ots-
tarve ja õigustus.¹

¹ Jutustava või kirjeldava laadiga töö on vabama kompositsioo-
niga, selle üksikosad ajalises või ruumilises järgnevuses, kuid eksami-
kirjand kannab enamasti teaduslik-arutleva töö ilmet.

Hea kompositsioon tähendab ühtlasi sobivat liigendust ja proportsiooni töö eri osade vahel. Tuleb hoiduda paisutustest ja liiglihast, kuigi on varuks mõni küps mõte, mida saaks vägivaldselt teema alla nihutada ja ridade rohkendamise mõttega võimalikult laiaks paisutada.

Et töö tuleks süsteemikindel ja hea kompositsiooniga, on vaja pärast teema igakülgset läbimõttlemist koostada plaan ehk kava, mis kirjalikult esitatakse eksamikirjandi algul või mustandis. Kava annab juba esialgse pildi töö ülesehituse loogikast; selle võrdlemisel kirjandiga selgub, kuivõrd kirjutajal on plaanipärase töö oskust. Iga keskkoolilõpetaja ei ole veel suutnud omandada harjumust kava järgi tööd koostada, sellest ka tõrksus plaani koostamise vastu. Vahel nuputatakse mingi plaan silmapetteks, pärast kirjandi valmimist. Sellega suudab autor tüsata küll ainult iseennast, mitte aga lugejat. Plaani kirjan ei rahulda: puudub olulist, esineb teema suhtes ülearust, proportsiooni ei ole. Mõnes kirjandis võtab sissejuhatus, näiteks „Pisuhänna“ saamislugu, tööst põhiosa enda alla, teema käsitlust, nimelt „Raha- ja karjäärijaht komöödias „Pisuhänd““, asendab lühike sisujutustus töö lõpul. Teisel on kirjandina esitatud lühike kokkuvõtte teose süžest, aga teema ja juurdelisatud kava nõuavad hoopis enamat. Muidugi on ka neid, kes suudavad hea kompositsiooniga töid koostada ilma kirjaliku kavata, mõttes loodud plaani järgi. Neile ei valmista aga mingisugust raskust koostada kirjalikku kava, mis kindlust veelgi lisab.

Eksamikirjandi kavastamist ei maksa nii ette kujutada, nagu peaks töö esimese faasina valmima kohe lõplik, viimistletud ja kirjavahemärgistatud plaan, millest kirjutamisel saab ja tuleb täpselt kinni pidada. Kui teemas kätkevad peamõtte on selge, hakkame seda kõigepealt harutama ja selle ümber ainet koguma. Teadmiste ja kujutluste salvest ammutame materjali, mida kirjandiks ümber vormida. Eksamitingimustes ju muud allikat ei ole. Esilekerkivaid mõttefragmente on kasulik kohe kinni püüda, s. t. lühidalt, märksõnaliselt või üksiklausetena kirja panna. Nii saab neid hiljem vaagida, välja arendada, keskendada peamõtte ümber, siduda teemaga, kuni töö meie kujutluses saab kontuurid ja luustiku. Alles läbimõeldud mõtete korrastamise, liigendamise ja reastamise tulemusena valmib arvestatav kava. Märksõnalise eeltöö jaoks

võib mustandis julgesti ruumi varuda. Töö loovutamisel ei tarvitse seesugust lehekülge just esimeseks seada. Igaüks täpset mustandit ei kirjutagi, teeb üksikmärkmete põhjal plaani ja asub tööd sõnastama. Eksamikirjandi tingimustes on täielik eeltöö siiski soovitatav, see võimaldab suuremat viimistlust ja kirjavigu tekib vähem.

Ka mustandis esitatud plaan tuleb korralikult sõnastada ja kirjavahemärgistada. Järgnev näidiskava koos sisule viitavate lühimärkmetega sobib üldteemalise kirjandi ülesehituseks. Kirjandi kirjutamise eel võibki koostada selles laadis plaani, mille põhipunktid viimistleme ja lisame nõutud kavana kirjandi või mustandi esilehele.

Inimene — see kõlab uhkelt.

I. Sissejuhatus.

- 1. Gorki õpetab meid inimest austama (millistes teostes, kelle suu läbi, kuidas).*
- 2. Inimmõistuse ja -tahte võidutee läbi aastatuhandete.*

II. Teema arendus.

- 1. Inimene alistab loodust (tööriistade arenemine puunuiast ja kivi kirvest raudesemeteni, siit edasi tehnika-sajandi kaugjuhtimissüsteemide, mõtlevate masinate ja kosmoselaevadeni).*
- 2. Mullast tõuseb leib (kõblas alemaal; esiisade ühehoobuse harkader; tänapäeva mehhaniseeritud põllutöö).*
- 3. Kaugused muutuvad lähedasteks (liiklusvahendite muundumisprotsess parvest ja härjaratastest reaktiivlennukiteni).*
- 4. Inimene ehitab (koobas- ja vaielamust tänapäeva ehitustehnika tippsaavutusteni: Moskva metroo, ülikoolihoone Lenini mägedel jt.; kaugete maade ja aegade kultuuri tummad tunnistajad: Egiptuse püramiidid ja templid, Ateena Panteon, Rooma Kolosseum, keskaja esinduskatedraalid).*
- 5. Inimene-ilutegija (suuri meistreid sõnas ja helides, värvis ja vormis (Sapfo, Dante, Hugo, Tolstoi, Šolohov; L. da Vinci, Repin, Köler; Mozart, Beethoven, Prokofjev, Kapp; Oistrah, Cliburn jt.).*
- 6. Inimene-kangelane (ennastohverdav töö ja võitlus inimese tuleviku ja õnne nimel; ajaloolisi ja tänapäeva kangelasi).*

7. Inimestest väikese algustähega (egoistlikud ahnitsejad, karjeristid, autud ja iseloomuta olelejad, sihitud elunautijad, parasiidid).

III. Lõppkokkuvõte.

1. Inimene on oma põhiolemuselt hea, aus ja võimas, väärib suurt algustähte.
2. Tahan elada ja töötada Inimese hüvanguks.

Toome veel kavavariandi kirjandusliku teema kohta: „Maaproletariaadi võitlus majanduslikust hädapõlvest pääsemiseks eesti realistliku kirjanduse kujutuses“.

A. Sissejuhatus.

I. Olukord külas eelmise sajandi lõpukümneil.

II. Maaproletaarlaste hädapõlve ja võitlust kujutavad teosed (J. Liivi „Vari“, E. Vilde „Külmale maale“, E. Peterson-Särgava „Tulge appi!“, J. Madariku „Vabariik“).

B. Teema arendus.

I. Külakehvistu elu kujutamine.

1. Külakehvikud romaanis „Külmale maale“.
2. Oheliku saunarahvas.
3. Vallavaesed Kukulinnas.

II. Maaproletariaadi tähtsamad esindajad ja nende võitlus.

1. Väljaotsa Jaani, Kuuse Villu, Oheliku Antoni ja Ants Vasaku ühised jooned.
2. Jaani ja Villu hukkamise paratamatus.
3. Oheliku Madise palgaliste suurem klassiteadlikkus — nende moraalne jõud.
4. Ants Vasaku kasvamine revolutsiooniliseks võitlejaks.

III. Klassivastuolude kujutamise kunstilised võtted.

1. Realistlik-naturalistlikud olupildid.
2. Iseloomustavat tegelaste kõnes.
3. Kontrast kahe keskkonna kujutamisel.

C. Kokkuvõte.

Maaproletaarlaste kirjanduslik arengutee jõuetust protestijast teadliku võitlejani (Jaan, Villu — Anton — Ants).

Märkus. III osa võiks töös hoopis puududa, kui teemaarenduse I ja II punkti all on küllaldaselt esile toodud kirjaniku poolt kasutatud kunstilisi võtteid olustiku ja karakterite kujutamisel.

STIILIST JA SÕNAVARAST.

Kõige rohkem etteheiteid on põhjustanud kirjandite sõnastus. „Halb stiil“, „ebakorrektnelause“, „piiratud sõnavara“ — need on eksamikomisjonide sagedased äärmärkused, mis motiveerivad madaldatud hinnet. Seda külge tuleb analüüsida ligemalt, sest sõnad halb stiil või sõnastus ütlevad liiga vähe.

Nagu iga vorm peab vastama sisule, nii ka stiil tööteemale ja laadile. Alles küllaldaste kirjutamiskogemustega saabub oskus leida oma mõtetele adekvaatset keelelist kesta. Hea stiil tähendab mõtte ja väljendusvahendite tasakaalu. Seda ei saavuta naljalt viimistlemata. Suured sõnameistrid Tolstoi, Puškin, Tuglas viimistlesid ja kirjutasid oma teoseid ümber rohkem kui kord. Ainult nii sünnib meistriteos. Eksamikirjandi kirjutajal ei ole kõigekest küllalt mahti, aeg ja mõte lendavad kiiremini kui sulg. Aga lihvida on vaja siingi. Iga lause tuleb lõpuni läbi mõelda, iga sõna kaaluda ja valida. Meie mõte ei liigu kirjutamisel ühtlases voolus, vaid piltidena, järkudena, millest igaüks moodustab omaette tervikliku lüli meie mõtteahelas. Neid üksikpilte püüame kiiresti valada keelevormi, et mõte ei hajuks. Igakord ei taba kohe sobivat sõna, hiljem peab kontrolliv ja vaagiv pilk kõrvaldama või asendama keelendi, mille mõni kant meie ehitusse ei istu. Ei maksa karta parandusi — mustand selleks ongi.

Missugune peaks olema kirjandi stiil? Tavaliselt eristame kaht keelestiili põhiliiki: asjalik-arutlev stiil, mis iseloomustab teaduslikku laadi kirjutisi, ka publitsistikat, ja ilukirjanduse kujundiline stiil (nimetatud ka taidestiilik), mis mitmeti varieerudes on sõnalise kunstiloomingu vormiks. Piirid eri liikide vahel ei ole järsud. Eksamitöö laad läheneb esimesele, aga sallib ka taidestiili sugemeid, kujundite keelt. Peale selle sõltub kirjandi stiil veel tööliigist, teemast ja autori maitsest, ja peabki sõltuma. Kirjandi stiili mitmepalgelisust unustamata saame seada mõningaid üldpõhimõtteid, mis peaksid iseloomustama kirjandite sõnastust.

Heale stiilile esitame kõigepealt selguse nõude. Ei piisa sellest, kui lugeja aimlemisi mõistab, mida on tahtud öelda. Iga mõtet peame suutma tabada täpselt ja kiiresti. Ei maksa käia nõuande järgi — mitte öelda lihtsalt,

kui keeruliselt saab. Välditagu ülipikki ja keerukaid lauseid, mis ajavad mõtte umbkotti. Ka sõnapaljuse kahjustab selgust, eriti kui kasutatakse ohtralt seesuguseid uudissõnu, mille tähendust tuntakse poolikult. Sõnastuse selgust rikub sobimatu rektsioon, halb sõnajärjestus. Lauses *Nõukogude Liit alati abistab rahuliku kooseksisteerimise korras mahajäänud riike* ei saagi aru, kas abistamine või mahajäämine toimus kooseksisteerimise korras. Iga lause olgu ühemõtteline ja eksimatult loetav.

Head stiili peab iseloomustama täpsus. See eeldab kirjutajalt küllaldast aktiivset sõnavara, millest iga mõte leiab sobiva rüü. Aga „õige sõna“ olgu ka „õiges kohas“. Vahel tundub, et igal sõnal omaette on just niisugune tähendus- ja tundesisu, nagu vajame, kuid ometi nende ühendamine äpardub — kas vormi või varjundi poolest nad siiski ei sobi. „Noorkaardiväe“ sündmustiku esitamisel on küll vaja sõnu *lootusrikas, tulevik, unistus*, aga lause *Noored, kes seisid elu lävel, on täis lootusrikkaid unistusi tulevikku* ei kõlba. Võiks olla: *Nad vaatavad lootusrikkalt tulevikku või neid tiivustavad (täidavad) tulevikuunistused*. Või veel teinegi rida häid sõnu, mis kokku ei kõlba: *Villu mõtted ja püüdlused purunesid vastu Katku kitsast tegevusvälja*. Seal on tõepoolest *mõtteid* ja *püüdlusi*, on *kitsad väljad*, on *tegevust*, on *purunemist*, aga ei saa kujutleda, et *mõtted purunesid vastu välja*.

Töö laadile tuleb kohandada sõnade kvaliteet, faktilise sisu kõrval arvestada ka tähendusvarjundit ja tundetooni. Jutustades noorkaardiväelastest ei sobi öelda, et *nad mängisid sakslastele vingerpussi*: krasnodonlaste kangelasteod on väga kaugel mängust ja vingerpussidest. Kõne täpsust rikub veel asesõnade rohkus. Soovist sama sõna kordamist vältida aetakse sobivate sünonüümide puudumisel läbi asesõnadega, kuid see omakorda kahjustab lause reljeefust. Vahel lihtsalt ei taipa enam, mida see või ta märgib, nii nagu järgnevas tekstilõigus.

*Juba talu ostmisel on ta arvestanud sellega, mil-
liseks ta selle muudab, mitte aga sellega, mil-
line ta on.*

*Eespere uuel peremehel on esmalt kavas asuda põl-
dude kuivendamisele, kuid üksinda on see liiga raske.
Ta otsustab seda teha koos naabrina, kes on sel-*

lega meeledi nõus, Kui vesi hakkab kraavides voolama, tunneb A. sellest suurt rõõmu, sest see on suur samm edasi.

Talu jaoks leiduks küllalt sünonüüme (koht, omand, Eespere). Ega sünonüümid tarvitsegi üksteist täielikult katta: võivad olla erimahulised, eri varjundiga, kõrvuti üld- ja pärisnimi, liik ja alaliik (lill ~ roos ~ õis; sulane ~ Anton ~ palgaline, töömees) — peaasi et ei korduks sama nimisõna või ta... ta.

Hea stiil peab olema ilmekas. Selleks vajame peale rikkaliku sõnavara ka piltlikku kõnet, kujundeid. Tabav võrdlus avab kiiresti asja sisu; kategoorilise väite kinnituseks sobib asjakohane lentsõna või kõnekäänd, kuigi rahvapärase fraseoloogiaga ei maksa liialdada. Head epiteedid, mis kasvavad välja asja, nähtuse või isiku olemusest, toovad ilmekalt esile selle iseloomu. Aga ei ole mõtet sihitult kuhjata adjektiive, mis oma põhisõna juurde ei sobi. Kui lugeda lauset *Imperialistlike riikide militariseeriv tegevus... on takistavaks, segavaks, koldaks ja pidurdavaks teguriks õigete suhete loomisel*, siis ei mõista, milleks nii kergemeelselt raisatakse sõnu. On lükitud ritta neli omadussõna, millest kaks ei sobi üldse (*segav, kole*) ja ülejäänud kattuvad (*pidurdama = takistama*). On *pidurdav tegur* — ja kõik oleks selge. Või teine näide *Meie ees avaneb... kodanliku moraali mäda ja haisev pale* tekitab meis pigem kujutluse pidalitõbisest kui roiskunud moraalist. *Pale* on metafoor, tähendusega „ilme, iseloom“, selle juurde *mäda* ja *haisev* ei kõlba. *Moraal* võiks olla *mäda*, soovi korral ka *haisev*; *pale* (=ilme) olgu kas *vastik, viril, moondunud, näotu*. Metafoorseid sõnaühendeid ei saa meelevaldselt lõhkuda.

Healt stiililt nõuame rütmi, dünaamikat ja emotsionaalsust.

Rütmi olemuseks on vaheldus ühtsuses, s. t. mitmekesiselt sisustatud rütmiperioodide kordumine teatavas korras. Rütmiühikuid organiseerivad lauserõhulised sõnad, mida ei tohi aga olla ülearu. Kui kõik sõnad lauses on rõhutatud, siis kaob rütm. Seepärast ettevaatust rõhusõnade kuhjamisega, nagu *nii, väga, muidugi, äärmiselt, kindlasti, isegi*.

Hea rütm teeb lause voolavaks, dünaamiliseks. Aga veel rida teisi tegureid lisavad stiilile dünaamikat. Laused olgu mitmekesise struktuuri ja pikkusega. Pikka mõtteahelat

keriv lauseperiood ei väsita, kui sellele järgneb lapi-daarne, napisõnaline tekstilõik. Seegi on vaheldus. Väldime sama lausetüübi kordamist; konstateerivad *on-öeldi*-sed vaheldugu sisukate, dünaamiliste verbidega. Sõna-kordus tüütab lugejat, aga teadliku, rõhutava, astendava või vastandava kordamisega mõnikord just kujundame rütmi ja tõhustame ekspressiivsust.

Lause emotsionaalsus sõltub oluliselt sõnavarast. Leid-likult valitud sünonüümi tähendusvarjund väljendab üht-lasi autori suhtumist, tunde tooni. Ei ole ükskõik, kas aeg *läheb mööda*, või *lendab*, *tormab*, või jälle *venib* või liht-salt *kaob*.

Emotsionaalsust sobib tuua igasse kirjandisse, aga ikka mõõdutundega, töö laadile ja lõigule vastavalt. Ainult ärgu arvatagu, et *ah* ja *oh* lause algul või hüüumärgid lõpus ongi juba emotsionaalsus. Lahtised sõnakõlksud ja kõmisev paatos teevad ka hea mõtte naeruväärseks, eimil-lekski. Superlatiivsete väljendite kuhjamine ei tõhusta, vaid lahjendab lause mõjujõudu.

Hea stiil on *lihtne ja ökonoomne*. Otstarbekuses seisab keele ilu. Lihtsa ütlemise kunsti valitsevad tõeliselt ainult suured sõnameistrid. Aga mõndagi annab teadlik püüd ja viimistlus. Õigus on sel, kes kirja sõbrale lõpetab kurtmisega, et lugu sai pikk, sest aega ei olnud lühikest kirjutada. Pikalt heietada on mugavam kui lühidalt ja liht-salt oma mõte ära öelda. Tihti sallitakse lauses ülearust, sõnaballasti; liiga tihti usutakse, et iga targutus paistab tark. Vahel alustab uut mõtet maneerlik sõnatulv, nagu: *Kui me võtame vaatluse alla noorte ülesanded tänapäeva ühiskonnas, siis me võime ütelda, et need on väga suured ja tõsised. Selle asemel saaks läbi hoopis lihtsamalt: Noorte ülesanded tänapäeva ühiskonnas on suured ja tõsised või Tänapäeva noorte ees seisavad suured ülesanded.* Mistahes kirjatööde sissejuhatavais lõi-kudes võime lugeda: *Mis puutub üldse põllumajan-dussaaduste omahinna alandamisse, siis leidub sel-le s o s a s meie majandeis veel palju kasutamata reserve.* Võiks öelda lihtsalt: *Põllumajandussaaduste omahinna alandamiseks leidub meie majandeis veel palju kasutanata reserve.*

Mõnikord põimitakse probleemid ja küsimused risti-rästi lausa mõttetuks sõnapuntraks, mis ainult väikese liialdusega kõlab umbes nii:

Esimese probleemina tekib küsimus, millises järjekorras lahendada esilekerkinud probleeme. Kas esimeseks küsimuseks võtta töövijakuse tõstmise küsimus või aja otstarbeka kasutamise probleemi lahendamine või tööpäeva lühendamise küsimuse arutamine? Aga kerkib ka uus küsimus, kas neid probleeme saabki lahendada, sest iga küsimus on seotud teiste küsimuste lahendamisega. Ja küsimus tulebki otsustada nii, et kõik probleemid ühendada üheks küsimuseks ja vaatluse alla võtta kompleksse probleemina aja ökonoomse kasutamise küsimuse lahendamine.

Ka keelematerjali on vaja kokku hoida. Aga stiili lihtsuse nõuet ei tohi „lihtsustada“ ega ohverdada sellele lause tihedust ja ilmekust. Iga fraas peab edasi andma võimalikult selgelt joonistatud mõtte, täiendid ja määrused lisavad värvi ja varjundeid, kõrvallause tihendab ja täpsustab. Ja peaasi — iga sõna peab midagi ütlema, siis vee-name lugejat.

Jääb veel nimetada stiili uudsust, värskust, isikupärasust.

Värskelt mõjub see, kui me sõnaarsenalist leiame mõne uudse relva, mis laseb otse pihta, s. t. väljendi, mis vastab oma otstarbele. Sõnad üksikult ei ütle veel suurt midagi, ka kõige mõjusamad, kuldsemad sõnad on ainult sõnad. Stiiliväärtuse annab neile seos. Kus me imetleme ilmekat, uudset sõnavara, ei ole tihti muud kui leidlikud, värsked sõnaseosed. Üksik keelemeister ei saakski omapäi uhiuusi sõnu välja mõelda — kes neist siis aru saab. Aga uusi ühendamisvõimalusi on nagu mustreid kaleidoskoobis. Ainult mõte olgu selge, lause loogikat ei tohi uudsusele ohvriks tuua! Et sõnamosaiik saaks ilmekas, tuleb sõnakillud värvilt ja tahult õigesti kokku panna. Samal ajal peame meeles, et keeles ilmneb ka kulumisoht. Sõnad, mis on moes, mida iga päev säästmatult pruugitakse ajalehes, raadios, õpikuis, tuhmuvad oma tähenduse ja tundesisu poolest, minetavad igasuguse mõjujõu. Siis räägime keele trafaretsusest, stambist. Seesugused moesõnad ja sõnaühendid on niivõrd nudiks kulunud ja tuhmunud, et tundub ükskõik, kuidas neid lausesse kokku klotsida. Sel viisil tekib rohkesti stiili- ja loogikavigu, sõnastus saab hall, ilmetu, ka sisutu.

Niisiis on teadliku stiilitaotleja ees palju teid ja ka palju

ohte. Ta võib mitmeti üle pingutada. Vahel unustatakse, et keeles peaaegu ei olegi absoluutseid sünonüüme. Mõni teisendsõna oma tähendussisu poolest kõlbaks, kui stiilivarjund ja seos lauses ei nõuaks hoopis teist. Tihti satub lausesse midagi üleaurust, kas liigseid sõnu või mitme fraasi kontaminatsioone (vt. allpool). Aga ka vastupidi: kuhjumise ohtu märgates püütakse olla võimalikult napsõnaline: kärbitakse lauset, jäetakse sõnu välja, meelevaldselt asendatakse pikki sõnavorme lühematega. Sel teel tekib mõttevassinguid, lühiseid ja koomikat.

Alati võib värskeid väljendeid ammutada rahvakeele varamust, aga ettevaatlikult ja mõõdutundega. Rahvapärast fraseoloogiat — kõnekäände, vanasõnu, võrdlusi — kasutame ainult dekoratsiooniks, millega ehitust ei tohi üle kuhjata. Ja siit võib võtta ainult tervikkujundeid, neid oma suva järgi lõhkuda ei saa.

Teadlik keeletarvitaja peab oskama kõiki ohte arvestada, et ei pruugiks ühelt karilt põrgata teisele. Järgnevas tutvustatakse hoiatuseks halba sõnastust ja mitut laadi stiilivigu, nagu tautoloogiat, standardsõnu ja -vormeleid, kontaminatsioone ja loogikavastaseid mõttevassinguid.

Üsna sagedase stiilirikkena esineb tautoloogiat, sisu- või sõnakordust, nagu:

- *Võime tööle rakendada kogu oma loova töö.*
- *Kehviku pojana on kogu ta elu olnud kehv.*
- *Paveli kuju oli eeskujuks.*
- *Ninna tungib magusalõhnaline heinalõhn.*
- *Häda sunnil oli Jaan sunnitud varastama.*
- *See side tugevnes ja muutus veelgi tugevamaks.*

Kahekordselt väljendatakse sama sisu:

- *Koolis on ehitatud rajad sellele teele.*
- *Vanglas hävib tema purustatud elu.*
- *Tähtsaks probleemiks on elukutse valiku küsimus.*
- *Tema mõtted on täidetud suurtest unistustest.*
- *Selles avaldub protest sotsiaalse ühiskonna vastu.*
- *Oma kiivuses ja armukadeduses paiskab ta Tiinale näkku...*
- *Iga kirjanik on esile toonud töötava inimese moraalsed ja kõlbelised omadused.*

Järgnevad näited hoiatavad kõige kulunumate *standardsõnade* ja *-väljendite* eest, mida tarvitatagu ainult hädakorral ja erilise ettevaatusega, et ei tekiks mõttetuid või ebaloogilisi fraase.

panus — osamaks (mängus); ülekantult tähendab see osakohustust (töös, ürituses), aga ei ole kink ega teene, seepärast ei kõlba öelda:

— *Meie töö on panus ühiskonnale.*

— *Iga taastatud inimese tervis on panus ühiskonnale.*

Viimases lauses pandagu tähele ka segavat sõnade järjekorda. Ja olgu üldse vähem *panuseid* ning *panustamist!*

ühiskond — vajalik sõna, aga paljust tarvitamisest on sellegi tähendus uduseks kulunud. Iga kirjanduslikku tegelest, kes ise on halb või kelle käsi käib halvasti, nimetatakse ühiskonna ohvriks: Onegin ja „Libahundi“ Tiina, Petšorin ja Väljaotsa Jaan, Hamlet ja isa Goriot, samuti nagu Gorki „inimesed põhjas“ — kõik on lihtsalt ühiskonna ohvid. *Ühiskond* tundub olevat mingi koll, moolok, kõikineelav koletis, kelle kaela võib aru andmata iga süü veeretada. Seepärast on ka kõigi progressiivsete kirjanike ülesandeks *ühiskonda paljastada* ja *piitsutada*. Kirjutaja mõtleb enamasti *ühiskonna* all valitsevat *ühiskonnakorda* või üht osa *ühiskonnast*, klassi, kihti. Aga seda tuleb väljendada täpselt.

— *Valitsev ühiskond ei anna Villule suurte unistuste täideviimiseks võimalusi (p. o. ühiskondlik kord).*

— *Need inimesed peavad paratamatult hukkuma karmi ühiskondliku elu surve all.*

— *Näeme, et Andrese unistused põrkusid (p. o. põrkasid) vastu ühiskondlikku korda.*

olukord — mugav, üldistava iseloomuga sõna, aga soetab palju ebaloogilisi fraase. Näiteks:

— *Imperialistid püüavad õõnestada rahulikku olukorda (õõnestada saaks näiteks aluseid, maksvat korda).*

— *Olukord nii linnas kui maal teravnes (vastuolu, konflikt võiks teravneda, mitte olukord).*

— *Olukord* (p. o. viletsus, vaesus, tööpuudus) *Eestis oli äärmuseni viidud.*

Olukord võib olla *raske, vilets, halb*, see võib *halveneda* või *paraneda*, aga ei saa *teravneda*, seda ei saa *õõnestada*.

küsimus — on sagedasti täiesti üleaarune, eriti paaris sõnaga *probleem* (vt. lk. 18).

— *Kõige tähtsamaks probleemiks on elukutse valiku küsimus* (probleem = küsimus). Võiks olla: *kõige tähtsam on elukutse valik.*

— *Palju rõhku pühendatakse (!) loomakasvatuse probleemidele ja küsimustele.*

element — näikse olevat seesugune mugav sõna, mis kipub märkima igasugust määratlemata nähtust, sest kirjutatakse:

— *See äratav neis seltsimeheliku abi elemente.*

— *Nad näevad uusi elemente elus.*

jõud — võimas sõna, kuid kõiki omadusi ei saa siiski jõuühikuteks ümber arvata, näiteks *argust* ei sobi kuidagi nimetada *jõuks*:

— *Fomini kasuahnus, võimuahnus ja argus on juba isegi eemaletõukavateks jõududeks.*

Jõudu ei maksa ka maha salata.

— *Kommunistlikud noored pühenduvad kogu oma ennastalgava jõuga võitlusse.*

osa — on liiga laialt hakanud täitma tagasõna ülesannet, ka seal, kus kõlbaks kääne.

— *On märgata paranemist õppeedukuse osas* (parem: õppeedukuse paranemist).

— *Sõnaliste ettekannete osas on vaja paremat organiseerimist* (= sõnalisi ettekandeid on vaja paremini organiseerida).

samm, sammuma — sobib ainult piiratud fraseoloogilisse ühendisse; kõik veel ei sammu, mis edasi liigub.

— *Eriti kiiresti hakkas sammuma tehnika meie tööstusettevõtetes.*

— *On saavutatud tohutud edusammud* (sammu saab teha, astuda, mitte saavutada).

võitlus, võitlema — on samuti saanud universaalse sisuga sõnadeks. Mistahes tegevus koolis või töölal on *võitlus* (kvaliteedi parandamise eest, õppetöö taseme tõstmise eest, suurema väljalüpsi eest jne.). Sagedasti on häda ka rektsooniga; *võitlus* peab käima kellegi või millegi vastu.

— *Astume võitlusse vaenlasega* (p. o. *vaenlase vastu*), *relvaga käes* (p. o. *relv käes*).

On veel rida tegusõnu, mida oleme hakanud tarvitama ülearu sagedasti ja seetõttu nende tähendust ega rektiooni enam ei taba. Niisugused sõnad on näiteks

toimuma ja teostama — moesõnad, mis teevad stiili puiseks, staatiliseks.

— *Meie maal toimuvad tohutud suurehitused* (võiks olla: *on käimas, saavad teoks* vm.).

— „*Ema*“ *tegevusaeg toimub* (= *on*) *hiljem* (või *hilisem*).

— *Hakkame tihedamini kontrolli teostama* (p. o. *kontrollima*).

— *Nõukogude valitsuse juhid on pidevalt teostanud külaskäike välisriikidesse, samuti on välisriikide esindajad teostanud külaskäike Nõukogude Liitu.*

Vähemalt üks pool võiks lihtsalt külastada. Või teisi näiteid:

— *Ees ootab teda tohutu töö, mille teostamiseks on vaja palju energiat* (lihtsam: *milleks on vaja energiat*).

— *Kõigi teiste Villu poolt kavandatud uuenduste teostamine põrkas kokku rahaliste raskustega.*

Siingi on *teostamine* ülearune. Võiks olla: *kõik uuendused põrkasid rahaliste raskuste vastu* (mitte *kokku*), või veelgi sujuvamalt: *Villu kõik teisedki uuendused jäid rahaliste raskuste taha.*

tõstma — näikse sobivat igal pool, kus miski areneb või läheb ülespidi. Mida kõike ei tõsteta! *Tõstetakse* näiteks *töötulemusi, võitlust, valvsust, initsiatiivi*, aga tõsta saab peamiselt igasugust taset (töö-, spordi-, õppetaset). *Aktiivsust, initsiatiivi, valvsust* saaks suurendada, *lisada*.

looma, loov — esinevad tihti lausa vigaselt, tähenduses *muutma, tegema*.

- *Peame looma oma elu paremaks.*
- *Ta tahab luua Vargamäe maad viljakandvaiks.*
- *Nad on eraldunud loovast elust (= loovast tööst?).*
- *Nüüd näeme õnne vabas ja loovas elus.*

Palju on juttu olnud ülepakkumisest sõnadega *rõhuma*, *piitsutama* ja *paljastama*, mille tarvitust võiks veelgi piirata. Need metafoorsed väljendid kõlbavad ainult ülekanatud tähenduses, valitud kontekstis, ühendis abstraktsete mõistetega.

rõhuma — käib peamiselt rahva või klassi kohta; rõhub orjus, kolonialism, fašismi raudne saabas, kolonisaatori kand. Aga ei kõlba:

- *Kulakud rõhusid julmalt sulaseid ja teenijatüdrukuid.*

paljastama — väärnähtusi, varjatud pahesid, variserlikkust, korrupsiooni, aga ei sünni paljastada konkreetseid isikuid, kulakuid, pastoreid, mõisnikke, tsaari ega ka ühiskonda. Paljastamine on saanud tihti päris uue sisu:

- *Sellega paljastab (= tõestab?) kirjanik, et selles ühiskonnas ei olnud Jaanil muud teed.*
- *Teoses on teravalt (!) paljastatud kulakuid (p. o. kritiseeritud).*

piitsutama — kõiki inimlikke pahesid võiksime *piitsutada*: ahnust, kiskjalikkust, laiskust, valelikkust, vaimupimedust, kombelõtvust. Aga ebakultuurne oleks hakata inimesi (olgugi kulakuid, mõisnikke või pastoreid) piitsutama.

Tihti kasutatakse liigselt ja väärsti mõnd kirjanduslikku terminit. Nii on kõigist kirjandusteoste tegelastest saanud kujud.

kuju

- *Tiina ei ole üldse vabaduse eest võitlev kuju, vaid on isikliku õnne eest võitlev kuju.*
- *Töötava rahva tüüpiliseks kujuks on Jürka.*
- *Sellised pildid loovad kustumatu revolutsionäri kuju.*
- *Tagapere Pearut kui kuju ta ei eita.*

Mõnes lauses ei suudeta isegi kahekordset kuju vältida:

- *Paveli kuju oli teistele eeskujuks.*
- *Jürka kujuga on antud lihtsa töömehe kuju.*

teema ja idee — need on kirjandusteooria terminid, mida eksameil nii kui õpikuiski pakutakse väärases.

- *Tammsaare loomingus üheks põhiteemaks on töötava inimese kujutamine (p. o. töö või töötava inimese elu).*
- *Selle teose teemaks on näidata kommunistide võitlust kodanluse vastu (p. o. teemaks on kommunistide võitlus kodanluse vastu).*
- *Teose peaideeks on näidata, kuidas töölisklassi hulgast võrsuvad teadlikud võitlejad (p. o. ideeks on töölisklassi revolutsiooniline võitlus vm.).*

kehastama — on sõna, mida eesti keeles tuleb tarvitada väga suure ettevaatusega. Tavaliselt räägime mõne iseloomuomaduse (näiteks kurjuse, vooruslikkuse, julmuse jne.) kehastajast. Aga ei kõlba lause:

- *Villu on unistaja talupoja kuju kehastajaks.*
- Natuke parem on juba niisugune seos:
- *Tatjana on vene naisideaali kehastus.*

Tuleb täpsustada veel kolme kirjandusliku verbi tähendust: *kajastama, kujutama, kirjeldama.*

kajastama — reflekteerima, vastuhelki andma. Seega õige on: *teos, looming, romaan* kajastab elu, olukorda, võitlust, vastuolusid jne. Aga ei ole õige:

- *Seda teemat kajastab Šolohhov oma romaanis (p. o. käsitleb).*
- *Romaanis kajastatakse proletariaadi võitlust (p. o. kujutatakse või ka käsitletakse).*
- *Luuletuses „Meil aiaäärne tänavas“ leiavad väga südamlikult kajastust...*
- *Tammsaare oma romaanis kajastab selgelt (võiks olla: näitab, tõestab), et kapitalistlikus ühiskonnas ausa tööga ei saa jõukaks.*

kirjeldama — see väljendab üht elementi kirjandusteose kompositsioonis või ka iseseisvat kirjandusliiki. Kirjeldada saab üksikobjekte, loodust, metsa, sood, elamut, tegelaste välimust või ka üksikpilti tegevusest, aga kirjeldada ei saa talupoegade võitlust rõhujate vastu või eesti küla elu eelmisel sajandil, talurahva kihistumist, kollektiviseerimist vms. Seda kõike kirjanik *kujutab*, maalib silmade ette, loob pildi. See pole reaalne tegelikkus, vaid kirjaniku fantaasialooming, kuigi tugineb

reaalsetele faktidele. Seepärast on vääri niisugune mõte:

- *Vilde kirjeldab teoses kehviku rõhumist kulaku poolt.*
- *Ta kirjeldab oma teostes väga erinevatest ühiskonnakihtidest pärinevaid inimesi.*
- *Tammsaare on väga tabavalt kirjeldanud seda ajajärku oma loomingus (p. o. kujutanud).*
- *Ta kirjeldab selles eredalt mainitud teemat (p. o. käsitleb).*

käsitlema — s. o. analüüsima, arutlema. Teoses saab käsitleda teemat, probleemi, ka ainet või teatavat ajaloolist etappi jm. Mitte segada verbidega *käsitsema* ja *käsitama!*

Tihti tuleb eksamitöodes märkida ka meelevaldselt seostatatud omadussõnu. Nii segatakse realismist kõneldes sõnu **realistlik, reaalne, tõetruu** — esimene kõlbab ainult kirjandusliku meetodi iseloomustamiseks.

- *Nad annavad realistliku (võiks olla: tõepärase) läbilõike kahe töölisnooruki elust.*
- *„Külmale maale“ on kriitiliselt realistlik teos (saaks rääkida vahest kriitilise realismi teosest).*
- *Romaan näitab väga realistlikult (p. o. tõepäraselt) ...*

Omadussõnad ja määrsõnad annavad lausele tihedust ja ilmet, kui nad on õiges kohas. Aga pingutatud stiil kipub vahel liialdama tunderõhuliste sõnadega, millest mõned on paljust tarvitamisest hõredaks kulunud, tihti ka lausa kohatud või vildakad. Liiga sagedasti esinevad omadussõnad *helge* ja *kõrge*, millega tahetakse lisada emotsionaalsust, aga mõju on enamasti vastupidine: lause tundub edev ja teeseldud.

helge = selge, hele. *Helge* võiks olla näiteks tulevik, kuid seegi sõnaühend esineb liiga sagedasti; aga üldse ei sobi *helged mõtted, helge kuju, kavatsus, inimene, sõber.*

- *Niisugune üllas ja helge oli Nataša.*
- *Andres Paas, Katku Villu, Põrgupõhja Jürka ... on lihtsad tööinimesed, helged ja üllad.*
- *See oli kõige helgem sündmus minu elus.*
- *Noortel on nii helged tunded.*

Tuleks sõnastada teisiti, võib-olla *ülevad, õilsad tunded.*

kõrge — peale oma otsese tähenduse kipub märkima kõike positiivset.

- *Poeem näitab Smuuli kõrget arusaamist.*
- *Teistel pole nii kõrgeid saavutusi; kõrgeid töövõite.*
- *Nõukogude inimesed ilmutavad kõrget initsiatiivi.*
- *Neil on kõrged tunded; kõrged võimed.*

Niisuguseid lemmiksõnu, mida pikemalt mõtlemata pilutakse igale poole, on veelgi: *üllas, piiritu ~ piiritult, tohutu, terav ~ teravalt, sügav ~ sügavalt, ennastohverdav, suurejooneline, grandioosne*. Neid tuleks tarvitada kokkuhoidlikumalt ja ettevaatusega. Ka väga ja äärmiselt võivad moonutada lauset, kui nad on ülearused.

- *Jaani ausus oli piiritu (!).*
- *Käivad palavad (palavikulised?) ettevalmistused ärasõiduks.*
- *Jaani vaadetes ilmneb terav klassiteadmatus (!).*
- *Siirad ja ennastsalgavad olid nende suhted.*
- *Noored pühenduvad kogu oma ennastsalgava jõuga võitlusele.*

Ennastsalgavad võivad olla töö, hool, armastus, mitte aga suhted või jõud.

- *Pannakse toime suurejoonelisi röövimisi.*
- *Sellega saavutati grandioosne edusamm.*
- *Sügavalt on teoses toodud Martini areng.*
- *Selles teoses teravalt paljastatakse kulakuid (teravalt saab kritiseerida).*
- *Ta kannatas äärmiselt majanduslike raskuste all.*
- *Romaani kestel näitab Vilde väga realistlikult...*
- *Selles aitab neile väga palju kaasa nende teadlikkus.*

Vahel püüab algaja sõnameister lisada suuremat emotsionaalsust rõhusõnakestega *nii, muidugi* jmt., aga tihti lause nende ärajätmisega ainult võidaks.

- *Ema mure on muidugi väga suur (palju veenvam oleks: ema mure on suur).*
- *Kõik näited peavad muidugi olema äärmiselt tüüpilised.*
- *Tulevik on tõepoolest avar ja kaunis.*

— *Ta on nii ülla hingega.*

— *Nad on nii elajalikud.*

elajalik on sisult võrdlus (= *nagu elajas*), selle ees rõhutav *nii* on ülearune.

— *Jõed on nii rikkad kalavarude poolest.*

nii ei kõlba üldse ilma järgneva võrdluseta või võrdlusaluseta. Võiks olla: *Jõed on nii rikkad kaladest, et jätkub kõigile; Nataša on nii ülla hingega, nagu tege-likkuses vähesed.*

Eelnevalt esitatud ja veel teised üliproduktiivsed moesõnad ja sõnaühendid on paljust tarvitamisest tähenduselt niivõrd tuhmunud, et lähevad segi ja põhjustavad omataolisi fraseoloogilisi kontaminatsioone. Segatakse enamasti funktsioonilt lähedasi fraase, näit. *täidab ülesande* |+| *saavutab eesmärgi* = *täidab eesmärgi* ja *saavutab ülesande* (2 viimast on mõttetud). Järgnevad näited iseloomustagu seesugust sõnavaralist vägivaldat.

— *Areneb teadus, et rahuldada inimkonna ettekerkivaid raskusi ja küsimusi* (kokku monteeritud kolm sisult lähedast sõnaühendit: *rahuldada vajadusi* |+| *lahendada küsimusi* |+| *ületada raskusi*).

— *Peamist eesmärki — mustata Jaani oma tütre Anni silmis — läbiotsimine ei täitnud* (eesmärki võib saavutada).

— *Meie noortele avanevad eesmärgid, mida tuleb täita* (avanevad väljavaated, perspektiivid |+| *selguvad ülesanded, eesmärgid* |+| *täita ülesandeid, kohustusi* |+| *eesmärke saavutada*).

— *Kommunistid etendavad väga suurt tähtsust külas* (p. o. *etendavad tähtsat osa* = *omavad suurt tähtsust* = *neil on väga suur tähtsus*).

— *Suurt osa teaduse ja tehnika arengule osutab Kommunistlik Partei* (*suurt osa etendab* |+| *tähelepanu osutab*).

— *Esimesena eesti kirjanduses asus Vilde lahkama kapitalistliku korra vastuolusid* (*lahata paiseid* |+| *kujutada, käsitleda vastuolusid*).

— *Noored võitlevad laialdastel tööpostidel* (*võitlevad millegi eest* |+| *tegutsevad laialdastel aladel* |+| *igauks seisab oma tööpostil*).

Kuidas küll kirjutaja ei märka lauses mitmekordset sisulist vastuolu: *post* ei saa olla *laialdane* ja *postil*, s. t. posti otsas võidelda ei oleks mõistlik.

- *Tal ei olnud kahtlustki hoiduda kõrvale võitlusest* (võiks olla: *kavatsust, mõtet hoiduda kõrvale; või: tal polnud kahtlust võitluse vajalikkuses*).
- *Ei ole tõkkeid, mida inimene ei suuda valjutada* (tõkkeid ületada |+ *kindlusi, alasid valjutada*).
- *Suurt osa inimese elus kannavad oma õlgadel arstid* (etendavad suurt osa, või: *kannavad vastutust, või: töö lasub nende õlgadel*).
- *Tuleb rõhku pühendada; on vaja rõhku pöörata* (rõhku panna, asetada |+ *tähelepanu pöörata*).
- *Näidendis „Libahunt“ paljastatakse valitseva ajastu väärnähtusi* (valitseva korra |+ *selle ajastu*).
- *Olukord nii linnas kui maal teravnes; olukord laheneb teisiti* (olukord halveneb, *paraneb, kujuneb* |+ *vastuolud teravnevad, konflikt või küsimus laheneb*).

Seesuguste väärmoodustiste põhjust tuleb otsida standardsõnade tähenduse kustumises, mis lubab neid kokku monteerida lause sisu ja loogikat ignoreerides. Iga fraas sisaldab mõnd üliproduktiivset vormelit: *küsimus, eesmärk, etendama, võitlema, vallutama, osa, pühendama, olukord* jt. Need toovadki segadust.

Aga on ka juhuslikumaid kontaminatsioone:

- *Ta nägi juba ette oma taotluste purunemist* (lootused, *ideaalid purunevad; taotlus läheb luhta, nurjub*).
- *Ta jutustab Krõõdale oma kavatsustest, mis ta tahab toime saata (!)*.
- *Iialgi ei unune enam südamest* (= *ei kao, ei kustu südamest*).
- *Ekspluateerimine on vajunud kaugetesse aegadesse* (vajub *unustusse, mitte aegadesse*).
- *Villu tunded Evi vastu ähvardasid käriseda* (tunded pigem *kustuvad*).
- *Villus on murdunud kõik tema eluideaalid*.

Ikka veel ei ole selgeks saanud, et *haavadega* ei ole muud teed kui terveks *ravida*. Ikka veel tahetakse neist niisama üle saada või neid koguni *taastada*.

— *Ta aitas neil üle saada rasketest sõjahaavadest.*

— *Praegu on vanad sõjahaavad ammugi taastatud (= taas lahti rebitud?).*

Olgu veel paar näidet selle kohta, kuidas metafoorseid sõnühendeid ei tohi lõhkuda. Kui tahame oma mõttele anda lihtsat, asjalikku vormi, siis ütleme: *Paveli sõnad panid mõtlema, tegutsema, mobiliseerisid teisi; Olen ainult osake suures rahvaste peres*. Metafoorne väljend maalib pildi: *seeme idanes; olen piisake meres*. Aga segatult sünnib mõttetus:

— *Olen üks piisake selles suures rahvaste peres.*

— *Paveli sõnad idanesid.*

Üheks romantilise värvinguga lemmiksõnaks kirjandeis on *tee*, küll liitsõna osana, küll iseseisvalt. Sellega tekib ka ohtrasti ebaloogilisi ristamisi.

— *Pingeline on tema teadlikkuse kasvu tee.*

— *Suurt mõju avaldavad tema arenemist eel ta kaaslased.*

— *... on käidud pikk ja viljakas arengutee.*

Eelnenud sõnavaraliste väärmoodustistega on mõnevõrra sarnasust ebaloogilistel liitsõnadel, milles üks komponent on tihti ülearune (lisatud soovist väljendust intensiivistada). Näidetes märgivad püstkriipsud ülearust.

— *Kirjanik on esile toonud tema hingelisi /läbi/ elamusi.*

— *Arst päästab surmasuust inime lu (p. o. inimese).*

— *Margus abiellub vanemate /peale/sundimisel Mariga (pealekäimisel + sundimisel).*

— *On vähenenud koolera /haigus/juhud (võiks olla ka koolerahaigus).*

— *Mõtted tulevikukavatsustest (võiks olla: mõtted tulevikust, või ka: tulevikukavatsused).*

— *See on elukutse, mis viib iga inimese täisverelisse elu/keerise/sse.*

— *Armastasin matemaatikat, sest see nõuab loogilist mõtlemis/võimet.*

— *Ta on sõbralik oma /kaas/seltsimeeste vastu.*

- See on eriti ränk süüdistus/a kt/ ühiskonnale.
- Ta tutvus sotsialismiga juba koolipõlve/aasta-
te/s.
- See tuleb ilmsiks kollektiivses töö/lõigu/s.
- Jõed, järved ja mered on rikkad kala/varu/de
poolest (= on rikkad kaladest).
- Puhtmajandusliku olukorra pinnalt kerkib esile
võitlus/noot/.

Eriti pentsik on iseloomustus Pearu kohta:

- Ta on kapitalistliku ühiskonna /valmis/produkt.

Saaksime seostada ainult sõna *produkt*; ülekantud tähenduses me *valmisprodukte* ega *poolfabrikaate* ei tunne.

Keelemontaaži nähtuste sarjas tuleb analüüsida vägi- valda rahvapärase fraseoloogia, kõnekäändude kasutamisel. Need on metafoorsed, kivinenud väljendid, mida saab esitada tervikpildina, mitte moonutatult, lõhutult. Järgnevad näited hoiatagu seda laadi stiilivigade eest.

silm silma vastu — viidud teksti mõttetult ja väära rekt- siooniga:

- *Sattudes silm silmaga hädaohu vastu...*

punane joon = peamõte, -idee. Aga mida peaks see tähenda- dama siin?

- *Vargamäe elust jooksevad punaste joontena läbi Krõõda ja Mari kujud.*

kümne küünega saaks vara kokku kraapida, aga mitte kanda.

- *On ju töönimene see, kes oma kümne küü- nega peab kokku kandma õnnelike — rõhu- jate — kogu rikkuse.*

taskusse voolata võivad kasumid, raha, tulud, protsendid, aga vedeliku voolamine taskusse rikub niihästi riiet kui ka lause piltlikkust.

- *Iraani nafta hakkas voolama Ameerika multimiljonäride taskusse.*

palehigi ja välja pigistama — need on kurnamissüsteemi iseloomustamisel kasutatavad kujundid, aga ei maksa arvata, et nende kokkumonteerimisega võiks emotsio- naalset mõju kahekordistada.

- *Kõige rohkem kannatab aga töölisklass, kelle palehigist see kõik välja pigistatakse.*

Päris segi on läinud fraseoloogia sel eksaminandil, kes kirjutab:

— *See sündmus tõmbas musta niidi Andrese ja Mari suhetele.*

musta (~ tumedat) **varju heita** — see võiks olla ainuke arvestatav metafoor, siis sobib ka alaleütlev kääne (*suhetele*), aga *musta niidiga* ei ole siin küll midagi peale hakata.

Niisiis tekib sõnavahetu mitmel viisil ja põhjusel. Keelematerjali raiskamist nagu ei peetagi paheks. Ometi rikub see stiili ja kahjustab töö kvaliteeti, sest sõnapaljuse lahus- tab mõtteessentsi nagu vesi siirupit.

KEELEVIGADEST

Eksamitööde kirjutamisel tuleb erksalt järgida õigekeelsuse nõuet, s. o. rakendada ainult õigeid sõnavorme ja tuletisi, konstrueerida laused kõigi grammatikanõuete kohaselt, õige rektsiooni ja kongruentsiga; sõnu seostatagu nende tähendusele vastavalt ja õiges järjekorras. Kirjand peab ühtlasi arvestama kõiki õigekirjanõudeid häälikute märkimisel sõnas, sõnade kokku- ja lahkukirjutamisel, suure algustähe kasutamisel, samuti lausete kirjavahemärgistamisel. Eelnenud näidetega sõnavara-alase vägivalla kohta on juba riivatud õigekeelsust. Jääb hoiatada veel mõnede ilmsete tähendusvigade eest, mis tihti kipuvad esile. Kaldudakse vahetama samast tüvest tuletatud sõnu, kuigi nende tähendus on täiesti erinev.

käsitama ~ **käsitlema** ~ **käsitsema**

— *M. Gorki „Ema“ käsitab töölisklassi võitlust vabaduse eest* (p. o. käsitleb).

Kirjanik, raamat, õpetlane, loeng käsitleb teatavat teemat, probleemi, s. t. analüüsib, arutleb seda, tegeleb sellega.

käsitama = mõistma, aru saama (sõna, ülesannet, vihjet jne.) Õige on lause:

— *Vilde käsitas* (s. o. mõistis) *varsti ühiskonnas toimuvaid muutusi, seepärast asus ta neid käsitlema oma teostes.*

käsitsema = käe abil käima panema, kasutama.

- *Neiud käsitavad tehastes masinaid nagu noor-
mehedki* (p. o. käsitsevad).

järgima ~ järgnema

järgima — (seadust, põhimõtet) arvestama, silmas pidama.
järgnema = järel käima (ruumiliselt või ajalisel).

- *Sotsialismimaad järgnevad rahu ja sõpruse
printsibiile* (p. o. järgivad printsiipi).

kujutama ~ kujutlema ~ kujundama

kujutlema = ette kujutama (tulevikku, kaugeid maid).

kujundama = vormi, kuju andma, vormima (kunstiteost, iseloomu).

kujutama = silmade ette manama, kujukat pilti looma — on väga vajalik sõna olustiku, karakterite ja muu esitamise kohta kirjandusteoses (vt. lk. 25). Ei tohi segada sõnaga *kujutlema*.

- *Nad kujutavad küll endale paremat elu tulevikus* (p. o. kujutlevad).

— *Ma ei oska kujutadaagi, et ma valiksin mingisuguse teise ala* (p. o. kujutleda e. ette kujutada).

- *Ta kujutleb endale ette hiilgavaid võimalusi* (siin on ette ülearune, kõlbab koos sõnaga *kujutab*).

Tihti segatakse kirjandeis lähedasi, kuid mitte kattuvaid sünonüüme. Nimisõnade hulgas esineb mõistelist segamist, nagu *tulemus ~ tagajärg, siht ~ eesmärk ~ ülesanne, enamus ~ enamik* või ka *teos ~ looming, luule ~ luuletus, kirjanik ~ luuletaja ~ poet* jt.

- *See töö täidab oma eesmärgi* (p. o. ülesande).

— *Vilde ajaloolisi loominguid lugedes tõuseb viha sakslaste vastu* (p. o. teoseid, romaane).

— *Koidula isamaalaulud on kirjutatud suure paatosega* (= isamaalaulud või luuletused).

— *Rahvalaulukeeles esineb arhailisi sõnu ja vorme* (on mõeldud rahvalaulu).

— *Paljud kirjanikud ja luuletajad on ülistanud isamaad* (ka *luuletaja* kuulub ju kirjanike hulka).

Kui on kord kaks samatüvelist tuletist, *enamus* ja *enamik*, siis tuleks neid ka tähenduselt lahus hoida:

enamus = ülekaal (*häälteenamus*; rahupooldajad on *enamuses*, s. o. ülekaalus), abstraktse sisuga;

enamik — suurem osa, üle 50% kõigist ühikutest. Õige on seega

— *Enamik* (mitte *enamus*) riike lähtub rahupõhimõttest.

Väga tihti on kirjandeis vääralt tarvitatud sõnu

juhus, hüve, ajend

juhus — ootamatu soodus võimalus, juhuslik seik.

— *Meie ühiskonnas ei ole enam selliseid juhusesid, et isa ja poeg ei saa korraga peremehed olla* (p. o. juhte, juhtumeid).

hüve — hea, soodus omadus; aineiline vara.

— *Rahva hüveks ta hülgas isegi isikliku heaolu* (p. o. heaks, kasuks).

ajend — liikumapanev tegur; seda tagasõnaliselt kasutada on väärt.

— *Ta tegutses suure sisemise tungi ajendil* (p. o. ajal = sunnil, tõukel).

Aga tähendusvigu võib tekkida ka päris igapäevasõnavaras: lähedastest sünonüümidest astub üks teise asemele.

järgi ~ järele

järgi on tagasõna, võib esineda ainult koos käändsõnaga: õpiku järgi, dokumentide järgi, ajalehe teadete järgi, passi järgi jne.

järele on verbi laiend, *järgi* selles funktsioonis ei kõlba: mõelge järele! vaadake järele! uurige järele! pärige järele! ta tuli mulle järele! paberit jäi järele.

oma- ja *enese-*reegleid on koolis palju harjutatud, kuid ikka läheb meelest, et *oma* esineb täiendina nimisõna ees ja *ise*, *enese* on verbi laiendid, sihitised või määrused. Peab olema: Jäta mõnikord oma tarkus enesele.

Väga näotu on sihitismäärusena esinev *oma* vastava käändlõpuga: mul omal ei ole; ostan omale; oma jaoks jätkub. Peab olema *enesel*, *enesele*, *enese e. enda jaoks*. Seepärast ärgu kirjutatagu

— *Ta ostis omale lõõtspilli ja kalossid* (p. o. *enesele e. endale*).

Ja täiendina kõlbab enamasti *oma*, seepärast tuleb korrigeerida lauset

— *Kodanliku maailma suurmehed kasvatavad endi lapsi teisiti* (p. o. *oma lapsi*).

Mõnikord võib küll ka *ise*: *enese* ette tulla täiendina, kui ta kuulub ühendisse eelneva käändsõnaga: *tema enese e. enda sõnad; meie endi töö, Jaani enese ter-vis*.

kõik ~ **kogu**

Tuleb meelde jätta ka sõnapaari *kõik* ja *kogu* tähendus, millest esimene loetleb üksikuid, teine märgib tervikut: *kogu klass, kogu mets, aga kõik õpilased, kõik puud*. Vigaseid näiteid:

- *Kõik oma jõu pühendas ta rahva teenimisele* (p. o. *kogu*).
- *Tuli kõik viha välja valada* (p. o. *kogu viha*).

iga ~ **igäüks**

Kindlasti lühemuse pärast eelistatakse asesõna *iga* tähenduses *igäüks* (nimisõnalise asesõnana) ja määrsõna *niisama* asemel pakutakse asesõna *sama*. Näiteid:

- *Noortel on iga1* (p. o. *igäühel*) *oma individuaalne pale; iga1* (p. o. *igäühel*) *on midagi mõttes, iga1* *oma siht*.
- *Tema hing on sama kaunis* (p. o. *niisama kaunis*).

milline ~ **mis, kes**

Mõni aasta tagasi esines massiliselt väära siduvat asesõna *milline*; seda võis lugeda ka trükist. Sõna *milline* levimisele on arvatavasti kaasa aidanud vene keelest tõlgitud laused, *которы́й* asendis *milline*, kus aga õige on *kes* või *mis*. Nüüd on sellele jõutud siiski piiri panna, ainult raadios kuuleme ülearu palju *millist*. Ja ka eksamitöodes kirjutatakse:

- *Oleme kaasa elanud filmidele, millised* (p. o. *mis*) *jutustavad kodusõja kangelastest*.
- *Otsitakse varastatud asju, milliseid* (p. o. *mida*) *aga ei leita*.
- *Kas ta näeb veel kunagi oma omakseid, millised* (p. o. *kes*) *jäid teda ootama*.
- *Villu ei olnud rahul tingimustega, millistes* (p. o. *milles*) *tal tuli elada*.

milline on õige ainult omadussõnaliselt, täiendi asendis: *peab teadma, millist sõna tarvitada*.

Tuleks veel hoiatada omadussõna *taoline* tarvitamise eest asesõnana. See sobib hästi liitsõna põhiosaks: *selle-taoline, temataoline, sambataoline*, aga mitte tähenduses

seesugune, niisugune; taoline võimutseb nüüd samal viisil, nagu mõned aastad tagasi esines *sarnane*.

ega = ja ei

Korrektne lause nõuab eituse korral sidesõna *ega*, tähenduses *ja ei*. Ei ole õige:

- *Ei huvita Belgia koloniste Kongo kultuurielu ja (p. o. ega) kohaliku tööstuse areng.*
- *Seepärast ei tekkinud ühegi noormehe ja neiu ette küsimus (p. o. noormehe ega neiu)...*
- *Ta ei olnud distsiplineeritud ja ei mõistnud üksikisiku tähtsust (p. o. ega mõistnud).*

Tihti ei märgata, et liitsõna tuletuslikult erineb lihttüstest. Õige on:

- *tundlik, aga peenetundeline (mitte peenetundlik).*
- *moodsalt, aga vanamoeliselt (mitte vanamoodsalt).*
- *leplik, aga kokkuleppeline (mitte kokkuleplik).*

Liitsõnade puhul peab hästi tähele panema eelnevaid täiendeid, et ei tekiks väär seos, nagu vahel esineb:

- *Siit nähtub teiste rahvaste orjastamistahet (p. o. orjastamise tahe).*
- *Noored organiseerivad kirjanduse lugemisõhtuid (p. o. kirjanduse lugemise õhtuid).*
- *Kriitilise realismiperioodi teosed (p. o. lahus).*
- *lehmade lüpsiaparaadid (p. o. lehmälüpsiaparaadid ~ lüpsiaparaadid).*
- *Masinate tootmistehnika (p. o. masinate tootmise tehnika).*

Eksamikomisjonide kõige sagedasemat etteheidet märgib töö serval sõna „Lause!“ On esinenud eksamitöid, mida võid lugeda lehekülje või paar sellest vähimatki käsitamata. On ainult sõnad, mõtet ei ole, kuigi fraas on pikk nagu lohemadu ja iga sõna ilmse emotsionaalse sisuga. Mida peaks tahtma öelda seesugune sõnade virvarr, nagu loeme tööst teemal „Inimeses peab kõik olema ilus“?

„Ilu küsimused — üleminek nooruse küsimustele — noorus, see on edasiviiv, arenev, õppiv ja kasvav; noorus, see on kõik elav, rõõmus, noorus — see on ilu. Meie inimese ilu — karge ja puhas moraal, sise maailma rikkus, tööarmastus, patriotism, suured ja puhtad tunded — armastus, sõprus, seltsimehelikkus.“

Või teinegi näide samas laadis:

*„Eesliinil on sotsialism. Ja mitte põhjendamatu. Sel-
line riigikord, kus inimkonna iga liikme kõik võimed
kasutatakse kõigi ühiskonna liikmete poolt, riigikorra
juures, kus kõik inimesed on üksteisele vajalikud,
tähtsad, kus iga inimene töötab ühiskonna edasiseks
ja veelgi suuremaks progressiks, ei jää inimestel edu
tulemata.“*

Hoidutagu niisugusest tühjast sõnakõlksutusest, milles seoseta sõnad ja poolikud laused on keritud kokku segaseks, hargnemata puntraks!

Koolis ei ole ilmselt suudetud omandada küllaldaselt teadmisi ja nende rakendamise oskust, et igakülgset korrektheid lauseid moodustada. Eksitakse päris lihtsategi reeglite vastu. On ununenud täiendite järjekord, aluse inversioon, kongruentsinõuded, kõrvallause paigutus pealause suhtes, lauselühendite ja koondlause õigekeelsus; esitatakse iseseisvalt kõrvallaused, väga tihti jäetakse ära alus; esineb rohkesti märgivigu.

Järgnevalt analüüsitakse mõningaid halbu lauseid, millest kõik ei ole küll otse lubamatud, aga siiski ebakorrektsed ja segavad, nii et parem on neid vältida.

Ilukirjanduslikus teoses on olukord teine. Siin kohtame tihti elliptilisi väljendeid, nominatiivseid ja infinitiivseid lauseid, milles puudub öeldis. Sel viisil saab väljendada mitmesugust meeoleu, iseloomustada kõnekeelt, individualiseerida dialoogi. Aga kirjandeid kirjutame põhiliselt teaduslik-arutlevas laadis, selle asjaliku stiililaadiga sobib ainult korrektne lause. Seesugune mõtte tükeldamine ei ole lubatav:

— *Tiinas andis kirjanik vabadust armastava, julge ja jõulise kuju. Julge, kuna ta söandas astuda üksi kõikide vastu. Tugeva, sest ta protest läks lõpuni.*

Terve fraas oleks tulnud tihendada üheks lauseks või välja arendada kolm täielikku lauset.

Samasugune lugu on järgmise lõiguga:

— *Niisiis meie inimene meie ühiskonnas on meie kõigi ühisvara. Võimsam kui ükski mehhanism.*

Peaks olema üks lause: ...*kõigi ühisvara — võimsam kui ...* Mõttekriipsu abil saavutame samasuguse peatuse.

— *Jääb ainus pääsetee: minna. Põgeneda eemale eelarvamuste umbsusest. (Punkti asemel peaks olema koma.)*

Täiesti taunitav on kõrvallauseist või lauselühendeist koosnev tekst, samuti kõrvallause lahutamine pealausest punktiga.

- *Aatomienergiat kasutatakse elektriijaamade käikulaskmiseks. Kuna Ameerika Ühendriikides kasutatakse aatomienergiat sõjaliseks otstarbeks.*

Väike kohendus teeks punkti asendamisel komaga lause sallitavaks põimlauseks:

- *Aatomienergiat kasutatakse meil elektriijaamade käikulaskmiseks, kuna Ameerika Ühendriikides kasutatakse seda sõjaliseks otstarbeks.*

Või teine halb lause ilma pealauseeta:

- *Õppides tundma erinevate maade kultuuri ja andes oma kultuurist seda, mis neil puudub (on ainult des-lühend ja kõrvallause).*

des-lühenditega on üldse palju pahandust. Nad teevad lause lohisevaks ja segaseks, nii et kirjutaja selles ise enam ei orienteeru. Sagedasti kannatab ühildumine. Eriti puine tundub sõnastus siis, kui *des-lühend* lükitakse aluse ja öeldise vahele. Niisugune lause ei ole eesti keelele üldse omane, kuigi grammatikais selle kohta esitatakse näiteid.

- *Tihhon, lahkudes kodust, kuulekalt täidab kõik ema... nõuded ja käsud.*

Tuleks muuta ka sõnade järjekorda, ja lause võiks olla:

- *Kodust lahkudes täidab Tihhon kuulekalt kõik...*

Mitte palju ladusamad ei ole järgmised laused:

- *Mari, püüdes ennast esile tõsta, solvab Tiinat.*
- *Papp, kartes oma prestiiži vähenemist, hävitas tema kui nõia.*

Koma ärajätmine teeb seda laadi lause hoopis segaseks:

- *Tema olles voodis pikali, leiab jõudu maalimiseks (p. o. olles voodis pikali, leiab ta jõudu maalimiseks).*

Täiesti tarbetu on sisult kaugeid lauseid *des-vormi* abil teineteisega ühendada, nagu:

- *A. Tammsaare, näidates oma teostes tööd ja töötavat inimest, ei süüdistata inimeste vahelistes vastuoludes mitte nende inimeste iseloomu, vaid valitsevat ühiskondlikku korda...*

Need kaks omaette mõtet tuleks esitada eri lausetena: *Tammsaare näitab (~ kujutab) oma teostes töötavat inimest. Ta ei süüdistata...*

des-lühendeid võiks üldse vähem olla, sest väga tihti kipub ununema põhireegel, mille kohaselt pealause alus väljendab ühtlasi des-vormi tegevuse tegijat, kui see ei ole omastava kujul juurde lisatud, ja tekib vassing:

— Käies tagumistel jäsemetel, hakkas inimahvil arenema aju.

Mitte aju ei käi tagumistel jäsemetel, nagu siit järgneb, vaid ahvid. Tuleb väljendada kõrvallausega. Ja veel samasuguseid näiteid:

— Saades vanemaks, muutus pilk kriitilisemaks (selle järgi saab ainult pilk vanemaks).

— Luges A. H. Tammsaare „Kõrboja pere-meest“ mööduvad meie silmade eest peategelase Katku Villu eluaastad, tema unistused.

Viimasest lausest nähtub, et aastad ja unistused mööduvad ja samal ajal loevad romaani. Õige oleks näide: Reipaid laule lauldes möödusid meist alpinistid (alpinistid mööduvad ja samal ajal laulavad).

— Tutvudes selleaegse kirjanduse parimate teostega köidavad lugejat paljud probleemid.

— Luges valdavad iga kord erisugused läbielamused.

Viimases lauses on mitu viga. Võiks olla: Lugejat valdavad iga kord erisugused elamused (mitte läbielamused); või ka: Lugesisel valdavad meid...

Ulearu rohkesti leidub seda laadi näiteid:

— Mõnel õhtul töölt koju jõudes ootab mind sini-punaste sakkidega ääristatud ümbrik (selle järgi ümbrik jõuab koju ja ootab).

— Luges romaani tundub Jürka meile liiga naiivsena (Jürka ei loe ju romaani).

Soovist lühemalt öelda jäetakse tihti välja mõni vajalik lauseliige, peamiselt asesõnaline alus, aga vahel ka sihitis.

— Temas peitub tohutu energia, /ta/ lööb kõikjal (p. o. kõigil) tööaladel kaasa.

— Ta haletseb kulakuid, kui nende varandus konfiskeeritakse ja /nad/ saadetakse külast välja (selle järgi saadetakse varandus külast välja).

Tuleb tähele panna, et omastavalisele täiendile ei järgneks kõrvallause, nagu on näidetes:

— Hulk ei suuda teda sundida loovutama aida, milles hoitakse seemnevilja, võtmeid.

- *Vilde näeb ette sellise ebaõiglase ühiskonna, kus kehviku elu on täis viletsust ja muret, peatset hukku.*

Lause tuleks konstrueerida kuidagi teisiti, näiteks tuua sellesse veel üks kõrvallause:

- *Vilde näeb ette, et selline ebaõiglane ühiskond, kus kehviku elu on täis viletsust ja muret, peab varsti hukkuma.*

Väga tihti seotakse kaudse kõne kõrvallauseid kahe siduva sõnaga, millest et on ülearune:

- *Tiina mõtleb kahetsustundega, et miks teda on jäetud siia ilma vaevlema.*
— *Kõiki ühendab mõte, et kuidas on võimalik paremini kohale jõuda.*
— *Margus lööb kõhklema ja küsib, et kes neid metas paari paneb.*

Vaatame veel mõningaid peidetumaid väärmoodusi. Keeruline ja kohmakas saab lause, millesse kuhjub mitu deverbaali (eriti *mine*-vormi) oma laienditega. Kavapunkt järgmises sõnastuses on halb:

- *Professor Miilase eraldumise ühiskonnast kasutamine vaenlase poolt.*

Võiks olla: *Professor Miilase eraldumine ühiskonnast ja selle ärakasutamine vaenlase poolt.*

- *Terava kokkupõrke kahe antagonistliku klassi vahel esinemine paljudes teostes on Jakobsoni loomingu iseärasus.*

Parem oleks: *Terav kokkupõrge kahe antagonistliku klassi vahel on Jakobsoni paljudele teostele iseloomulik.*

- *Üks õnnestunumaid osi (?) Smuuli loomingu on inimese kujunemise näitamine.*

Võiks kõlada lihtsamalt: *J. Smuuli loomingu on õnnestunult näidatud inimese kujunemist.*

Vahel saab kohmakat konstruktsiooni vältida liitlausega:

- *Müüdi vennaarmastusest ettevõtja ja töölise vahel paljastamises seisab jutustuse tähtsus.*

Seda sobiks ütelda kõrvallausega: *Jutustuse tähtsus seisab selles, et ta paljastab müüdi vennaarmastusest ettevõtja ja töölise vahel.*

Sõnade järjekorra reeglitele ei saa alati toetuda, aga mõningaid nõudeid tuleb tingimata arvestada.

Rõhusõnakesed *ka, isegi, gi, muidugi* võivad täiesti moonutada lause sisu, kui nad ei seisa rõhutatava sõna vahetus naabruses. Õige on numbritele vastav järjekord:

— Evi ei suutnud ^{2.} *ka* ^{3.} Villut ^{1.} viinast ^{4.} eemale kiskuda.

— Jutustuses on ^{2.} *ka* ^{1.} näidatud klassivaenlase viha.

— Kõige kivisem ^{2.} *süda* ^{1.} peaks tundma (p. o. kivi-seimgi süda).

— Luuletused, millest ^{4.} *isegi* ^{1.} mõned on ^{2.} ilmunud ^{3.} ajalehes.

— See ei jää ^{2.} *aga* ^{4.} ^{1.} ^{3.} ^{5.} muidugi Marile märkamatuks.

Hoopis märgatavam on väärkontakt, mis tekib kõrvalause lahutamisel põhisõnast:

— Toimus ^{3.} põhjalik ^{4.} murrang ^{5.} inimkonna ^{1.} ajaloos, ^{2.} mis pani ^{3.} aluse ^{1.} uue inimese ^{2.} kujunemisele.

— Sellega ^{2.} täitus ^{3.} miljonite ^{1.} unistus ^{1.} tsaari-Venemaal, mille eest võideldi.

Siin saab sisu täiesti tagurpidine.

— Kirjanik ^{2.} näitab ^{3.} talupoegade ^{1.} viletsat ^{1.} olukorda ^{2.} sel ajal, mis oli ^{1.} tingitud...

Peaks olema: Kirjanik näitab selle aja talupoegade viletsat olukorda.

Sõnade järjekorra reegleid on kasulik enne eksameid meenutada; mõned nendest on küllalt selged ja rakendatavad, näiteks aluse ja öeldise inversiooni nõue, kui eelneb öeldise laiend:

— Draamas „^{2.} Tabamata ime“ ^{1.} Vilde ^{1.} kujutab ^{2.} tõusikharitlasi.

— Kõigil ^{2.} aladel ^{1.} teadus on ^{1.} teinud ^{2.} edusamme (või teadus on ^{1.} kõigil ^{2.} aladel ^{1.} teinud ^{2.} edusamme).

Nimisõnaline täiend peab käima omadussõnalise ees, mitte aga vastupidi, nagu võime lugeda:

— Näeme ^{3.} ema ^{1.} väarika ^{2.} poja ^{1.} töö ^{2.} jätkajana (p. o. ^{1.} poja ^{2.} töö ^{1.} väarika ^{2.} jätkajana).

— See on ^{3.} ilmne ^{1.} nende ^{2.} hundimoraali ^{1.} näitaja.

— Kuid ^{2.} sellise ^{1.} Paveli ^{1.} käitumise ^{2.} pärast on ^{1.} ema ^{2.} kurb.

— Vilde ^{2.} näitab ^{1.} kogu ^{1.} Jaani ^{2.} traagikat.

— *Silme ees keerleb (!) kogu Villu elu.*

Ka määruse väär seos võib vahel mõtte segi ajada:

— *Ta armastab valges kitlis käske jagada.*

Kongruentsi poolest on eesti keele lauses rida karisid. Tuleb silmas pidada lisandit — nii kirjavahemärkide kui ka ühildumise poolest. Elukutset või sugulust märkivat lisandit ei tohi ühildada, kui see on ühesõnaline:

— *Pavel aitas vabastada revolutsionääri Žuhraid* (p. o. *revolutsionäär Žuhraid*).

Jutumärkides pärisnimi peab jääma nimetavasse, käändelõpu saab lisand:

— *Kangelasepose „Kalevipoja“ ilmumisel* (p. o. *„Kalevipoeg“*).

— *Sellest kirjutati ajaleht „Noorte Hääles“* (p. o. *ajalehes „Noorte Hääle“*).

Kui teose pealkiri on käändes või mitmesõnaline, siis ei sobi seda tekstis käänata ilma lisandita.

— *Ei saa eitada „Varju“, „Külmale maale“, „Tõe ja õiguse“ tegelaste saatusele mõju avaldanud ühiskondliku korra osa* (p. o. *teoste „Vari“, „Külmale maale“ jne.*)

Pealkirjas ainult üht sõna käänata on halb viga:

— *Vaatleme „Tõde ja õigusest“* (p. o. *romaanist „Tõde ja õigus“*).

Mitme alusega lauses ei või öeldis olla ainsuses:

— *Ühine eesmärk ja kollektiivi abistav käsi julgustab* (p. o. *julgustavad*).

Impersonaalses lauses predikaatverbiga *tulema* ei tohi öeldist ühildada mitmusliku sihitisega:

— *Kõik tööd tulevad teha innuga* (p. o. *tuleb*).

— *Need õigused tulid kätte võidelda* (p. o. *tuli*).

— *Tulevad taastada vabrikud ja tehased* (p. o. *tuleb*).

On vaja meelde tuletada ka rektiooni. Vahel kantakse tuntud sõna rektioon sisu alusel vähemtuntud sünonüümile üle. Eriti palju esineb ülearust seestütlevat, kus õige oleks osastav. Tihti ei kõlba tagasõna sinna, kus ta seisab, vaid peaks olema mõni kääne; teinekord püütakse läbi ajada — küllap lühemuse pärast — just käändega, aga mõtteselgus nõuab abisõna; või ka üks tagasõna on

astunud teise asemele. Nii eisobi vene prepositsiooni *npu* sarnaselt alati tarvitada *juures*, kui kääne on võimalik.

— *Selliste tingimuste juures õnnestub iga töö (parem: sellistes tingimustes).*

— *Kirjanik on töötava inimese juures toonud esile tema moraalsed omadused (= töötava inimese kujutamisel, või ka töötavas inimeses).*

Alati ei või usaldada kaasaütlevat käänat: võib jätta mõtte segaseks. Nii on sõnade *võitlus*, *võitlema* selgem rektsioon tagasõnaga *vastu*, kui mõeldakse *vastast*.

— *Stepan lülitub võitlusse vaenlasega, mitte relvaga, vaid tööga (p. o. vaenlase vastu).*

— *Esialgu on Andres väga lahke oma naise ja töölistega (lahke saab olla tööliste vastu).*

Küllap tõlkimise mõjul on tagasõna *kallal* (vene *над*) liigselt levinud.

— *Tema mõtted keerlesid veel mingisuguste probleemide kallal (p. o. ümber).*

— *Tuleb töötada ka võõrkeelse kirjanduse kallal (töötab kirjandusega, kirjanduse abil või kasutab võõrkeelset kirjandust).*

Eesti keeles on sõnal *kallal* teistsugune varjund.

Peetagu silmas järgmisi kriitilisi sõnu, mille rektsioonis on esinenud kõige rohkem vigu.

plaanitsema — mida?

— *Ta plaanitseb lakkamatult edaspidistest suurtest töödest (p. o. suuri töid; vrd. mõtleb — millest?).*

kirjeldama — mida?

— *Nad kirjeldavad ennastsalgavast tööst (p. o. tööd).*

— *Vilde kirjeldab talupoegade raskest elust (vrd. jutustab, kirjutab — millest?)*

vältima — mida?

— *Tuleb anda juhtnööre sellest (haigusest) vältimiseks (vrd. hoidumiseks).*

baseeruma, põhinema — nõuavad alalütlevat, millel? Aga tihti loeme:

— *Baseerudes... eesrindlikumale õpetusele...*

— *See ei põhine mitte füüsilisele, vaid vaimsele tööle.*

Sagedasti esineb eksimist ka tagasõnalise rektsiooniga.

huvi, huvi tundma — mille vastu?

- *Ta tunneb suurt huvi meie kavatsustest (p. o. vastu).*
- *Keegi ei tunne huvi sellest, kuidas ta suudab elada (p. o. selle vastu).*
- *Pavelis tekib üha suurenev huvi selliste teoste järele (p. o. vastu; vajadus, igatsus millegi järele).*
- *Nad ei tundnud huvi oma kodumaa saatuse üle.*

teadlik, teadlik olema, teada saama — seestütlev, millest?

- *Nad on teadlikud oma ülesannete suuruses (p. o. suurusest).*
- *Me saame teada paljude töökate inimeste tegevuse üle (p. o. tegevusest).*

mure, muret tundma — mille, kelle pärast?

- *Mure toidu eest (p. o. toidu pärast)...*
- *Ta ei tundnud kunagi muret tuleviku üle (p. o. pärast).*

kriitika — millegi kohta

- *Näeme kirjaniku hukkamõistvat kriitikat kolleegse ühiskonna vastu (vrd. võitlus — vastu).*

süüdistus — kellegi vastu

- *Kodu draama on süüdistus ühiskonnale (p. o. ühiskonna vastu).*

Reksioonivigu näikse tekkivat soovist lauset kuidagi tihendada, kokku suruda. Aga nii võib sõnade vormiline seos täiesti käest ära minna.

- *Ka Andresest jääb lugejal vaid lugupidamine tema tööst vimma vajunud turjasse.*

Lause võiks olla: *Ka Andrese vastu tekib lugejal lugupidamine tema... turja pärast, tõttu.*

- *Noortest on kodanliku moraali ohvriks langenud üksikud ja seda on põhjustanud kodune kasvatus, mis on mõjutanud neid saagiahneks ja araks (võiks olla: ... on mõjutanud neid ja teinud nad saagiahneks ja araks).*

Reksiooni alalt häirib veel ülepekkumine saava ja oleva käändega, kus eestipärasem oleks nimetav. Tundub vist uudne ja peen. Aga saav kääne öeldistäitena väljendab ajutist olemist, millekski osutumist, seepärast ei ole ka sisuliselt õige ütelda:

- Nõukogude inimene on meie ühiskonna aluseks (p. o. alus, sest on alati).
- Jaan ei ole võitlejaks.
- Iga inimene on omaette isiksuseks (p. o. isikus).
- Villu on siiski väljakujunenud hingega noormeheks.

Verbid *tunduma* ja *näima* ei nõua sugugi tingimata olevat käännet, parem oleks nimetav (kuigi olev on ka lubatav):

- *Tammaru pere tundus talle algul võõrana ja kaugena* (parem: *võõras ja kauge*).
- *See võis näida talle esmalt võõrana ja imelikuna* (parem: *võõras ja imelik*).

Nende pikaks venitatud lõppude asemel võib julgesti soovitada eestipärasemat, lõputa vormi, nimetavat: *Sinu rõõm on minu rõõm, sinu mure on ka minu mure* (mitte *rõõmuks ja mureks*); *see maja näib suurem, kui ta on; nad paistavad päris taibukad* (mitte *taibukatena*). *na-na-tõbi* läheb koguni nii kaugele, et olevat käännet pistetakse täiesti sobimatusse ühendisse:

- *Ta näeb ainsa väljapääsuna oma surma* (p. o. *näeb oma surmas ainsat väljapääsu*).
- *Rahvalaul kirjeldab neid kui mõisniku lähemate abilistena*.
- *Kõige produktiivsema kirjanikuna on meil Vilde*.

Koondlausete vormimisel tuleb peale kirjavahemärkide silmas pidada ka seda, et ei „koondataks“ erineva rektsooniga sõnu.

- *Võitlus tööga ja loodusjõududega tekitas temas tahtekindlust*.
- *Tahame järele jõuda ja ette jõuda Ameerika Ühendriikidest (järele jõuda — kellele?)*
- *Tammsaare näitab seda rasket... võitlust maaga ja töösse suhtumist, mida talupojal tuli pidada*.
- *Kirjandus jutustab meile rahva püüdlustest ja unistustest parema poole (unistus — millestki)*.

Või põhisõna juurde „koondatud“ sõna ei sobi sinna sisuliselt. Ükskõik, kas korduvaid liikmeid loetletakse või vastandatakse — ikka peab loogiline jaotusalus olema

ühine. Ei saa näiteks liike ja alaliike loetleda läbiseigi. Ei sobi öelda:

- *Haigele toodi lilli, õunu ja puuvilju.*
- *Nad võitlevad pahede ja spekulatsioonide vastu* (spekulatsioon on ka pahe).
- *Tuleb täie rangusega suhtuda kaasinimestesse ja hoolimatusse.*
- *Uuesti sain ammutada jõudu eluks ja raskusteks.*
- *Ta annab kogu oma jõu ja tahte soo kuivendamiseks.*

Nii erinevaid mõisteid ei saa kokku panna. Ka vastandavate abisõnadega seotud lauseliikmed peavad olema üht liiki ja laadi.

— *Peale töökuse on Jaan veel aus.*

Siin on *töökus* ja *aus* kokku viidud, aga saaks ühendada ainult sõnapaare *aus* ja *töökas* ning *töökus* ja *ausus*. Õige oleks: *Jaan on aus ja töökas*; või *Peale töökuse iseloomustab Jaani veel ausus*.

Õigekirjareegleid peaks iga keskkoolilõpetaja suutma omal käel grammatika õpikust korrata, seepärast sel alal esinenud vigu käesolevas ei analüüsita. Juhuslik eksimine vähetuntud võõrsõnas, kaheldav kirjavahemärk või suur algustäht ei määra nii oluliselt kirjandi saatust kui ilmne eksimine selgete ja vaieldamatute ortograafia-reeglite vastu. Korratagu tingimata võõrhäälikute *f* ja *š* välte märkimist! Et punktuatsioonivigu ei tekiks, selleks on vaja iga kirjutatud lause struktuur hästi läbi mõelda. Umbropsu pandud kirjavahemärgid satuvad harva õigesse kohta. Kokkukirjutamise ja suure algustähe otsustamisel tuleb lähtuda kontekstist, reeglid üksi siin ei abista. Näiteks (N)õukogude sportlased võib olla nii suure kui ka väikese tähega, sõltuvalt sisust (kas nad esindavad Nõukogude Liitu või mõtlevad, spordivad nõukogulikult).

Töö väline külge peab arvestama teksti paigutamise ja pealkirjastamise eeskirju. Töö algul olgu u. 5 cm tekstita, samuti jäetagu sobiva ulatusega servad. Puhtasse töösse võib ainult minimaalselt sattuda mahakriipsutusi või määrimist. Mustand on selleks, et teha parandusi. Aga kava olgu mustandis selgesti loetav ja õigesti kirjavahe-märgistatud, siis ei tarvitse seda puhtas töös korrata. Hoidutagu diplomaatilistest ortogrammidest, tahtlikult segasest kirjast; iga loetamatult kirjutatud kriitiline sõna suurendab tarbetult vigade arvu.

KOKKUVÖTTE ASEMEL

olgu eksaminandile 10 nõuannet, millest võiks kirjutamisel tulu olla.

1. Ära kirjuta seda, mida sa ei tea!
2. Kõigepealt mõtle, siis püstita sõrestik, s. o. kava, alles seejärel asu kirjandit vormima!
3. Teema olgu katus, mille alla mahub kogu ehitus.
4. Ära püüa kirjutada ülearu targalt ning keerukalt! Läbi paksu sõnaudu ei näe ka kõige säravamaid terakesi.
5. Liiga palju soola rikub supi; ka sõnadega ei maksa üle soolata.
6. Täpsus ja otstarbekus on keele ilu.
7. Ütleme nii: iga mõtte astugu ette nägusas keelelises rüüs, aga mitte maskikostüümis lehvide ja kurinatega; ka liiga kulunud või luitunud hilbud ei kõlba.
8. Määritud kiri on ebakultuurne, aga iga meelega rikutud täht või sõna tahab lugejat tüssata.
9. Kirjavahemärgid ei ole ainult täpikesed; nad liigendavad kirjatööd nagu pausid meie kõnet. Puuduv või liigne märk räägib poolikust kirjaoskusest.
10. Pea meeles: kirjandeid hinnates neid ei mõõdeta, vaid kaalutakse.

SISUKORD

Saateks	3
Eksamikirjanditest üldse	4
Kirjandite sisust ja temaatikast	6
Kompositsioonist	11
Stiilist ja sõnavarast	15
Keelevigadest	32
Kokkuvõtte asemel	47

Лаугасте Герда

ОБ ЭКЗАМЕНАЦИОННЫХ СОЧИНЕНИЯХ

На эстонском языке

Обложка Р. Пангсепп

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Leibak. Kunstiline toimetaja H. Keigo.

Tehniline toimetaja J. Pedari. Korrektorid A. Kiho ja L. Rosin

Ladumisele antud 29. IV 1962. Trükkimisele antud 25. V 1962. Paber 54×84,
1/16. Trükipoognaid 3,0. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 2,46.
Arvutuspoognaid 2,43. Tiraaž 7000. MB-03549. Tellimise nr. 1139.

Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Hind 7 kop.

7 kop.

A-24582

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00359895 2